

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Sanna Blomqvist

Polisens laga befogenhet att använda skjutvapen

– en laga grund för vapen användning som den enskilde
polismannen i praktiken inte vågar använda sig av

Examensarbete
30 högskolepoäng

Handledare
Helén Örnemark Hansen

Ämnesområde
Straffrätt

Höstterminen 2009

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRORD	5
FÖRKORTNINGAR	6
1 INLEDNING	7
1.1 Syfte och frågeställningar	7
1.2 Avgränsning	8
1.3 Metod och material	9
1.4 Disposition	11
2 POLISENS UPPGIFTER	12
2.1 Polisverksamhetens ändamål och uppgifter	12
2.2 Sammanfattning	13
3 POLISENS LAGA BEFOGENHET ATT ANVÄNDA VÅLD	14
3.1 Utvecklingen och utformningen av den laga befogenheten	14
3.2 8 § polislagen – allmänna principer för polisens ingripande	16
3.2.1 Behovsprincipen	16
3.2.2 Proportionalitetsprincipen	17
3.3 10 § polislagen –polisens våldsbefogenheter i vissa situationer	17
3.3.1 Försvarlighetsbedömningen	19
3.4 24 kapitlet 2 § BrB – ytterligare fall av laga befogenhet	20
3.5 Skjutvapen som hjälpmedel vid polisens våldsanvändning	20
3.5.1 Reglering i form av en kungörelse	21
3.5.2 Polisens laga befogenhet att skjuta i vissa situationer	22
3.5.2.1 Särskilt medgivande	24
3.5.2.2 Omständigheter att beakta vid användning av skjutvapen	25
3.6 Putativ laga befogenhet	25
3.7 Sammanfattning	26

4	POLISENS RÄTT TILL NÖDVÄRN	27
4.1	Nödvärn enligt BrB	27
4.1.1	Försvarlighetsbedömningen	28
4.1.1.1	Artikel 2 EKMR	29
4.1.1.2	Har polismannen samma rätt till nödvärn som övriga samhällsmedborgare?	29
4.2	Polismannens rätt att använda skjutvapen i nödvärn enligt skjutvapenkungörelsen	30
4.3	Förhållandet mellan den laga befogenheten och envars rätt till nödvärn	31
4.4	Sammanfattning	31
5	POLISSKJUTNINGAR I PRAKTIKEN	33
5.1	Statistik över polisskjutningar i Skåne	33
5.1.1	Statistik och utvärdering	33
5.2	Dödsskjutningar i nödvärnssituationer	35
5.2.1	Dödsskjutningen av en 20-årig man i Eskiltstuna år 2002	35
5.2.1.1	Kommentar till fallet	36
5.2.2	Dödsskjutningen av en yxbeväpnad man i Katrineholm år 2004	37
5.2.2.1	Kommentar till fallet	37
5.2.3	Dödsskjutningen av en knivbeväpnad man i Lindesberg år 2005	38
5.2.3.1	Kommentar till fallet	39
5.2.4	Dödsskjutningen vid knivangrepp i Falkenberg år 2006	39
5.2.4.1	Kommentar till fallet	40
5.2.5	Slutkommentar från Petersson	40
5.3	Sammanfattning	40
6	NORDISK UTBLICK	42
6.1	Den nordiska skjutvapenrapporten	42
6.1.1	Kort om respektive lands lagstiftning	43
6.1.2	Jämförelse av antalet inrapporterade fall där polisman har avlossat skott samt konsekvenserna därav	44
6.1.3	Jämförelse avseende grunderna för vapenanvändning	45
6.2	Finlands lagstiftning	46
6.2.1	Polisens rätt att använda maktmedel	47
6.2.1.1	27 § första stycket polislagen - förutsättningar för bruk av maktmedel	48
6.2.1.2	27 § andra stycket polislagen – vilka kriterier som ska beaktas vid försvarlighetsbedömningen	48
6.2.2	Skjutvapen som hjälpmedel vid användning av maktmedel	49
6.2.3	Nödvärnsrätten	50
6.2.3.1	Försvarlighetsbedömningen	51
6.2.4	Förhållandet mellan polisens rätt att använda maktmedel och nödvärn	51
6.3	Sammanfattning	52

7 ANALYS	53
7.1 Brister i lagstiftningen	53
7.2 Konsekvenserna av dagens reglering	55
7.3 En förändring bör ske	58
7.4 Slutord	60
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	62
RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	65

Summary

In order for the police to be able to fulfill their duties, they have been given the right to apply force. In those cases when force is used, it can sometimes be necessary for the police to make use of certain aids such as firearms, which have been supplied to police officers since 1965. The regulations which specify when a police officer has the right to use their firearms is, however, currently criticized for being hard to read, ill-considered and outdated. The purpose of my essay is therefore to examine whether the regulations should be changed.

The Swedish police-code sets the limits for when a police officer can at all use force. According to the tenth paragraph in this police-code, when finding themselves in a situation specified in the paragraph, the police may use force to perform their duties if all other measures are insufficient and if it is defensible considering the circumstances. Furthermore, there are two other cases, mentioned in the 24th chapter within the second paragraph of the Swedish criminal code, when the police are legally allowed to apply force. When it comes to the authority to use a firearm, it is then limited to three particular situations which follows of a proclamation from 1969. Apart from this, there are also instructions from the Swedish Rikspolisstyrelsen which should be followed before the firearm can be used.

In Sweden, it is in fact only in exceptional cases that the police use their authority to use their firearm. In most cases, it is instead a question of self-defense. A proclamation can never restrict those rules which follow by law and a police officer has therefore, like all other citizens, the right to defend themselves according to the provision in the Swedish criminal code. The police should however, first use the powers given to them by the proclamation of 1969, since the right to self-defense is meant for individuals, not the police as an authority.

According to the 24th chapter in the first paragraph of the criminal code, when in a self-defense situation, it has to be “an already-initiated or impending criminal act” in order to take measures of self-defense. Apart from the fact that it then will be a question of whether the police officer is trying to save himself instead of carrying out his original duty, there have been other circumstances resulting from a self-defense situation which have come up in my essay. According to real-life cases of police shootings, that I have come across, partly through police inspector Ulf Petersson’s study of police shootings in Scania and partly through the four case-studies that I have referred to in my essay, it has among other things, shown that police officers are affected in a negative way both physically and mentally as a result of being in a self-defense situation as well as, in many cases, having to fire from a close distance.

In 2005 a report titled “Politiets bruk av skytevåpen i Norden” was published, in which a comparison was made between Denmark, Finland, Norway and Sweden regarding the police officers authorities to use firearms. In this report, harsh criticism was directed against the Swedish proclamation from 1969, which was considered as almost unusable. It appears in the report that the Finnish police, unlike the Swedish police, use their authority in considerably more cases and since, according to this report, it depends on each respective countries’ set of rules and regulations, I have dived deeper into the Finnish legislation to find out how they have chosen to shape it.

In my essay, I come to the conclusion that a change in the Swedish regulation should take place. There are, according to my point of view, considerable defects in todays legislation which results in an individual police officer cannot exercise his or her special rights to use a firearm. A legal provision should instead be introduced into the Swedish police-code.

Sammanfattning

För att polisen ska kunna fullgöra sina uppgifter finns det en laga befogenhet att använda våld. I de fall då våld används kan det ibland vara nödvändigt för polisen att använda sig av hjälpmedel, vilket skjutvapen har varit för poliser i yttre tjänst sedan år 1965. Regleringen för när en polisman har laga befogenhet att använda skjutvapen är idag dock kritiserad för att vara svårläst, ogenomtänkt och uråldrig. Syftet med min uppsats är därför att undersöka huruvida regleringen bör förändras.

Polislagen anger ramarna för när en polisman överhuvudtaget får använda våld. Enligt 10 § polislagen får en polisman, i de situationer som räknas upp i paragrafen, använda våld för att genomföra en tjänsteåtgärd om alla andra medel är otillräckliga och om det med hänsyn till omständigheterna är försvarligt. Vidare finns ytterligare två fall av laga befogenhet att använda våld i 24 kapitlet 2 § brottsbalken. Vad gäller den laga befogenheten att använda skjutvapen är den sedan begränsad till tre särskilt kvalificerade fall vilka följer av en skjutvapenkungörelse från år 1969. Dessutom finns det även föreskrifter från Rikspolisstyrelsen att beakta innan vapnet används.

I Sverige är det endast i undantagsfall som polisen använder sig av den laga befogenheten. Istället blir det i övervägande fall fråga om en nödvärnssituation. En kungörelse kan aldrig inskränka de regler som följer av lag och en polisman har därmed, liksom varje annan medborgare, rätt att använda sig av nödvärnsbestämmelsen i brottsbalken. Polisen ska dock i första hand egentligen använda sig av den laga befogenheten eftersom nödvärnsrätten är avsedd för individer och inte polisen som myndighet.

I en nödvärnssituation måste det enligt 24 kapitlet 1 § brottsbalken vara fråga om ”ett påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp” för att en försvarshandling ska få vidtas. Förutom att det då blir fråga om att polismannen försöker rädda sitt liv istället för att genomföra den ursprungliga tjänsteåtgärden, har det i mitt arbete framkommit andra omständigheter som blir konsekvensen av en nödvärnssituation. Enligt de verkliga fall av polisskjutningar som jag har behandlat i mitt arbete dels genom polisinspektör Ulf Peterssons uppföljning av polisskjutningar i Skåne, dels genom de fyra fall som jag har studerat, har det nämligen bland annat framkommit att många polismän påverkas negativt både fysiskt och psykiskt i en nödvärnssituation samt att skott i många fall avlossas på nära håll.

År 2005 kom det ut en rapport, ”Politiets bruk av skyteväpnen i Norden”, där en jämförelse har gjorts mellan Danmark, Finland, Norge och Sverige avseende polisens bruk av skjutvapen. I den rapporten riktas hård kritik mot den svenska skjutvapenkungörelsen, vilken betraktas som nästintill obrukbar. I rapporten framkommer att den finska polisen, i motsats till den svenska, använder laga befogenheten i betydligt fler fall och eftersom det

hädvas bero på respektive lands regelverk har jag fördjupat mig i den finska lagstiftningen för att ta reda på hur de har valt att utforma sin lagstiftning.

Jag kommer i mitt arbete fram till att en förändring av den svenska regleringen bör ske. Det finns enligt min mening betydande brister i dagens lagstiftning vilket leder till att den enskilde polismannen i princip inte kan använda sig av den laga befogenheten att använda skjutvapen. En lagbestämmelse bör istället införas i polislagen.

Förord

Efter en spännande och intensiv höst har jag rott i land mitt examensarbete.

Jag vill tacka alla som har hjälpt mig och inspirerat mig. Ett särskilt tack till polisinspektör Ulf Petersson som har bidragit med fakta från polisens sida samt till min handledare Helén Örnemark Hansen. Sist men inte minst vill jag tacka min kära familj och pojkvän samt mina vänner.

Lund, december 2009

Sanna Blomqvist

Förkortningar

BrB	Brottsbalken (1962:700)
Cirkulär	Kungl. Maj:ts cirkulär till länsstyrelserna och polismyndigheterna angående bruket av skjutvapen i polistjänsten, år 1961 nr. 162
EKMR	Europeiska konventionen d. 4 nov. 1950 om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
Ju	Justitiekammaren
PMF (Finland)	Inrikesministeriets förordning om polisens användning av maktmedel 18.11.2004/979
Polislagen (Finland)	Polislag 7.4.1995/493
Polislagen (Sverige)	Polislag (1984:387)
Prop.	Proposition
Regeringsformen	Regeringsformen (1974:152)
Rikspolisstyrelsens föreskrifter	Rikspolisstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om Polisens skjutvapen m.m. (RPSFS 2001:1, FAP 104-2)
Skjutvapenkungörelsen	Kungörelse (1969:84) om användande av skjutvapen i polistjänsten
SOU	Statens offentliga utredningar
Strafflagen (Finland)	Strafflag 19.12.1889/39

1 Inledning

1.1 Syfte och frågeställningar

Skjutvapen är det mest verkningsfulla men samtidigt det farligaste hjälpmedel som en polisman kan använda sig av. Att använda skjutvapen innebär stora risker för oförutsedda skador. En polisman ska alltid försöka hitta andra utvägar än våld för att lösa en uppgift. Ibland är våld dock oundvikligt och polisen kan då under vissa förutsättningar, som yttersta utväg, använda sitt tjänstevapen.¹ Regleringen för när polisen får använda skjutvapen är idag kritiserad för att vara svårläst, ogenomtänkt och uråldrig. Det anses vara en vag reglering som gör det svårt för den enskilde polismannen att avgöra när vapnet får och bör användas.²

Problematiken kring polisens laga befogenhet att använda skjutvapen gick upp för mig under en fördjupningskurs då en polis i yttre tjänst föreläste om en polismans rätt att använda våld och åberopa ansvarsfrihetsgrunder. Vi diskuterade då den laga grunden för vapen användning varvid det framkom att regelverket är oklart för den enskilde polismannen.³

Min uppfattning är att polisen med dagens reglering känner sig osäker på huruvida de vid ett ingripande får använda sig av sitt skjutvapen eller inte, vilket innebär att det finns en stor risk för att det blir fråga om en okontrollerad situation där både polisen och den misstänkte känner sig nervös, stressad och trängd. Den enskilde polismannen tänker enligt min uppfattning utifrån envars nödvärnsrätt enligt BrB och inte utifrån den laga befogenhet som polisen i första hand ska använda sig av. Polisen har en av de viktigaste funktionerna i vårt rättssystem och för ett fungerande samhälle. Då de i sitt arbete utsätts för oerhört pressade och farliga situationer är det viktigt att de har klara riktlinjer att följa då de nödgas bruka våld och som sista utväg använda skjutvapen.

Syftet med min uppsats är att, utifrån den enskilde polismannens perspektiv, undersöka huruvida regleringen för när polisen har rätt att använda skjutvapen bör förändras.

För att undersöka detta kommer jag att använda mig av följande hjälpfrågeställningar:

- Vad är laga befogenhet för en polisman?
- Vad är nödvärn för en polisman?
- Vilka brister finns det i regleringen för när en polisman har rätt att använda sitt skjutvapen?

¹ Norée, Annika, *Polisers rätt att skjuta*, 2007, s.11.

² Norée, Annika, *Skrota skjutkungörelsen!*, artikel ur Svensk Polis, nr.8 2004, s.18.

³ Brokopp, Fredrik, *En polismans rätt att använda våld och åberopa ansvarsfrihetsgrunder*, föreläsning den 17 november 2008.

- Vilka möjligheter finns det att undvika att polismannen försätts i en nödvärnssituation?

1.2 Avgränsning

En polisman har inte begått något brott om skjutvapnet har använts inom ramen för den laga befogenheten eller nödvärnsrätten. Det finns emellertid fler ansvarsfrihetsgrunder, till exempel nöd, som polismannen har rätt att använda sig av. Jag kommer dock av utrymmesskäl endast fokusera på den laga befogenheten och nödvärnsrätten då de svenska reglerna om polismäns rätt att skjuta bygger på dessa två ansvarsfrihetsgrunder.⁴

Vid polisingripanden finns det olika grundläggande principer som måste beaktas.⁵ Jag kommer av utrymmesskäl endast redogöra för behovs- och proportionalitetsprinciperna då det är dessa två principer som är grundläggande för alla polisingripande i Sverige.⁶

I mitt arbete utgår jag från den enskilde polismannens perspektiv vid undersökningen huruvida regleringen bör förändras. Jag kommer därför genomgående fokusera på de bestämmelser och fall av polisskjutningar som utgår från att polismannen efter eget omdöme bestämmer om han eller hon har laga befogenhet att skjuta. Jag kommer endast kort att nämna några av de övriga bestämmelserna i skjutvapenkungörelsen. Dessutom fokuserar arbetet framförallt på poliser i yttre tjänst.

När frågan om polisens laga befogenhet att använda skjutvapen behandlas, såsom i rapporten ”Politiets bruk av skytevåpen”, är det ofta inte endast själva regelverket som berörs utan även frågor såsom beväpning, rapportering och dokumentation, utredningsförfarande och utbildning behandlas. Syftet med mitt arbete är emellertid att undersöka huruvida regleringen bör förändras och jag kommer därför endast fokusera på själva regelverket.

Vad gäller huruvida nödvärnsrätten är densamma för polismannen som för övriga samhällsmedborgare är detta egentligen en fråga som skulle kunna behandlas i ett helt examensarbete. Jag kommer dock endast kort beröra denna problematik med medvetenhet om att det egentligen kan vara föremål för en mer utförlig utredning.

Slutligen vill jag poängtera att ordet ”polisman” inbegriper både manliga och kvinnliga poliser eftersom det inte finns någon könsneutral beteckning. Att bara använda ordet polis kan vara vilseledande eftersom det finns en skillnad mellan polis som myndighet och poliser som individer.⁷

⁴ Norée (2007), s.12.

⁵ Se Westerlund, Gösta, *Polisens vapenanvändning*, 2009, s.19.

⁶ Norée (2007), s.23.

⁷ Norée (2007), s.12.

1.3 Metod och material

Jag har i kapitel två, tre och fyra använt mig av en rättsdogmatisk metod där de traditionella juridiska källorna lagstiftning, förarbeten och doktrin har undersökts. Det bör påpekas att polisens laga befogenhet att använda skjutvapen är ett relativt outforskat område. Förutom ett fall från 1988 där resning beviljades, finns det inte någon vägledande praxis från Högsta domstolen när det gäller en polismans laga befogenhet att använda skjutvapen.⁸

I kapitel fem har jag gått utanför den rättsdogmatiska metoden för att kunna åskådliggöra för läsaren vilka situationer som en polisman kan bli utsatt för i praktiken samt hur han eller hon reagerar. Jag har använt mig av en kvalitativ metod där jag har varit i kontakt med polisinspektör Ulf Petersson, ansvarig för vapenutbildningen i Skåne. Petersson har genom en personlig intervju med varje polisman följt upp och undersökt alla fall av polisskjutningar i Skåne under åren 1985-2004 i syfte att bland annat få reda på under vilka förhållanden polismannen skjutit och hur han eller hon har reagerat. Anledningen till att jag i det avsnittet har avgränsat mig till Skåne beror på att det inte finns någon liknande uppföljning för hela Sverige.⁹ Enligt Petersson började Rikspolisstyrelsen först år 2003 att föra statistik över polisskjutningar, vilken i skrivande stund varken har sammanställts eller utvärderats. Statistiken avseende grunderna för vapenanvändningen och vilken arbetsgrupp som har skjutit är konstaterade fall, medan resterande uppgifter utgår från polisens uppfattning av situationen.¹⁰

Vidare har jag i kapitel fem som exempel redogjort för fyra fall som skett de senaste åren då en polisman har skjutit en person med dödlig utgång.¹¹ I samtliga fall har polismannen ansetts handla i nödvärn. Fallen jag redogör för ska ge läsaren en ytterligare förståelse för de plötsligt uppkomna situationer som polismannen kan utsättas för i verkligheten där snabba beslut måste tas huruvida denne ska skjuta eller inte. Varför polismannen försätts i en nödvärnssituation och hur detta skulle kunna undvikas är de aspekter som jag behandlar fallen utifrån. De redogjorda fallen ämnar således inte representera någon statistik över de polisskjutningar som har skett i Sverige generellt. I juris doktor Gösta Westerlunds ”Polisens vapenanvändning” har dödsskjutningar från 1990-2006 granskats och

⁸ A.a., s.85.

⁹ Knutsson, Johannes och Strype, Jon har i Polishögskolans rapport 2002:1 redogjort för statistik över polisskjutningar i hela Sverige avseende perioden 1985-1998 som en f.d. kommissarie, Sven Silverudd, samlat in och systematiserat. (Polishögskolans rapport, s.3f). Anledningen till att jag inte använder mig av den undersökningen beror på att Petersson genom personliga intervjuer har följt upp polisskjutningar och således även behandlar polismannens upplevelse av situationen.

¹⁰ Intervju med polisinspektör Ulf Petersson, den 12 november 2009, Malmö.

¹¹ Jag behandlar dock inte dödsskjutningen som skedde i Bräkne-Hoby år 2003 eftersom det handlar om ett planerat ingripande vid rån. Vidare har det i år skett en polisskjutning med dödlig utgång i Trelleborg vilken under skrivande stund är under utredning. (Intervju med Petersson, den 12 november 2009.)

kommenterats.¹² I de fall som jag har behandlat i mitt arbete lades förundersökningen ner i tre av fallen. På grund av sekretessbestämmelser har jag då använt mig av Westerlunds referat. Till skillnad mot Westerlund, som ämnar försöka klargöra om polismannen i det enskilda fallet har haft stöd i gällande lagstiftning vid skottlossning¹³, fokuserar jag såsom redan nämnts istället på anledningen till att det blivit fråga om en nödvärnssituation och hur detta skulle kunna undvikas.

I kapitel sex har jag valt att göra en nordisk utblick. Jag använder mig då av en komparativ metod. År 2005 utkom rapporten "Politiets bruk av skytevåpen i Norden" vilken jag inledningsvis använder mig av. Denna rapport är intressant då det har gjorts en jämförelse mellan Sverige, Danmark, Finland och Norge vad gäller lagstiftning och faktiskt bruk av skjutvapen.¹⁴ Utifrån denna rapport och dess resultat har jag sedan valt att fördjupa mig i finsk lagstiftning.

Syftet med en komparativ studie är kunskap. Genom att göra en utblick mot andra länders lagstiftning får vi kunskap och lärdom av andra länders system och deras utformning av regelverk.¹⁵ Vid en komparativ studie måste det emellertid beaktas att något som fungerar i ett land kanske inte fungerar i ett annat land. Länderna kanske skiljer sig åt helt vad gäller till exempel processen i domstol, maktbefogenheter mellan olika myndigheter eller samhället i stort.¹⁶ När det gäller Sverige, Danmark, Finland och Norge tillhör de dock den så kallade "nordiska rättsfamiljen". Deras rättssystem är historiskt sett uppbyggt likadant med ett gemensamt tänkande och är därför i stor utsträckning jämförbara med varandra.¹⁷

Nämnas bör att Finlands polislag i skrivande stund är under totalrevidering. Det är en del i en utredning där polislagen, förundersökningslagen samt tvångsmedelslagen ses över. Arbetet förväntas vara klart under höstsessionen 2010 då regeringen ska lämna över propositionen till riksdagen. Det allmänna målet med reformen uppges vara att förenkla de olika lagarna då de efter många delreformer har blivit svårbegripliga och förhållanden mellan dem krångliga, framförallt vad gäller hemliga tvångsmedel. Vidare ska befogenheterna ses över så att dels kraven på en effektiv brottsbekämpning och dels de grundläggande fri- och rättigheterna samt mänskliga rättigheterna beaktas jämlikt.¹⁸ Vad jag kan utläsa är det dock ingenting som kommer att påverka 27 § polislagen. Oavsett detta är den nuvarande lagstiftningen givetvis fortfarande intressant då det är utifrån utfallet i den nordiska skjutvapenrapporten som jag är intresserad av den finska lagstiftningen (vilket grundar sig på nuvarande lagstiftning).

¹² Westerlund, s.3 och 6.

¹³ A.a., s.9.

¹⁴ Rapporten *Politiets bruk av skytevåpen i Norden*, 2005, s.7.

¹⁵ Zweigert, Konrad och Kötz, Hein, *An introduction to comparative law*, 1998, s.15.

¹⁶ A.a., s.17.

¹⁷ A.a., s.276f.

¹⁸ Informationen är hämtad från Inrikesministeriets hemsida. Direktlänk: <http://www.inrikesministeriet.fi/intermin/home.nsf/pages/5629EDCC86EA4A8AC22572DC003CC883>, den 24 november 2009 kl.19.18.

Materialet som jag använder mig av då jag redogör för finsk lagstiftning har jag hämtat från databasen Finlex, den finska riksdagens hemsida, Inrikesministeriets hemsida samt finsk doktrin som har översatts till svenska.

1.4 Disposition

För att ge läsaren en övergripande bild av polisverksamheten och polisens uppgifter kommer jag inledningsvis kortfattat att redogöra för de två inledande, allmänna bestämmelserna i polislagen. Detta följs av en grundläggande genomgång av dels den laga befogenheten att använda våld och såsom hjälpmedel använda skjutvapen, dels nödvärnsrätten. Jag kommer slutligen att redogöra för förhållandet däremellan.

Efter att ha redogjort för de olika bestämmelser som ligger till grund för mitt arbete kommer jag att gå över till att undersöka de polisskjutningar som har skett i verkligheten. Jag kommer i det avsnittet börja med att redovisa den statistik över polisskjutningar i Skåne som jag har fått ta del av genom kontakten med Ulf Petersson. I samband med detta framkommer även Peterssons kommentarer och synpunkter efter flera års uppföljning. Därefter kommer jag att redogöra för fyra fall där polisen använt skjutvapen i en konstaterad nödvärnssituation med dödlig utgång som följd. Varje referat avslutas med en kommentar dels från Westerlund, dels från Petersson.

I nästföljande avsnitt gör jag en nordisk utblick. Jag kommer då, såsom redan nämnts, att redogöra för rapporten ”Politiets bruk av skytevåpen i Norden”. Inledningsvis använder jag mig av rapportens mycket summariska överblick av hur de olika länderna har valt att utforma sin lagstiftning för att sedan redogöra för de resultat i jämförelsen mellan länderna som är relevanta för mitt arbete. Utifrån utfallet i rapporten går jag sedan närmare in på finsk lagstiftning. Liksom vid redogörelsen av den svenska lagstiftningen kommer jag dels behandla bestämmelserna om polisens användning av maktmedel och skjutvapen, dels bestämmelsen om nödvärn. Därefter redogör jag för förhållandet däremellan.

Avslutningsvis analyserar jag huruvida regleringen för när polisen har rätt att använda skjutvapen i Sverige bör förändras.

2 Polisens uppgifter

”Vi har en skyldighet att kunna skydda inte bara oss själva utan även allmänheten. Statistiken talar aldrig om hur många människor vi lyckas rädda genom att inte behöva backa i alla trängda situationer.”¹⁹

Detta är en kommentar från en polisman som jag tycker är viktig att ha i åtanke då frågan om polisens laga befogenhet att använda skjutvapen behandlas. Som polisman har man i vissa situationer en skyldighet att ingripa till skydd för allmänheten. Innan jag går närmare in på regleringen av den laga befogenheten och rätten till nödvärn är det därför av betydelse att läsaren har en bakomliggande kunskap om polisens uppgifter och skyldigheter.

2.1 Polisverksamhetens ändamål och uppgifter

Beskrivningen av polisverksamhetens ändamål och uppgifter i 1 § polislagen är allmänt hållen då det varken har ansetts möjligt eller önskvärt att på ett uttömmande sätt reglera polisens uppgifter lagstiftningsvägen.²⁰ Bestämmelsen har följande lydelse:

1 § Som ett led i samhällets verksamhet för att främja rättvisa och trygghet skall polisens arbete syfta till att upprätthålla allmän ordning och säkerhet samt att i övrigt tillförsäkra allmänheten skydd och annan hjälp.

Vad gäller begreppet ”allmän ordning och säkerhet” har olika försök gjorts för att närmare försöka definiera det. Enligt doktrin bör det uppfattas som att polisen har både skyldighet och befogenhet att försöka förebygga, förhindra och vidta åtgärder mot brott som faller under allmänt åtal. Polisen har dock även i övrigt en viss skyldighet att försöka säkerställa förutsättningar för en i möjligaste mån trygg samlevnad medborgarna emellan. Till exempel får polisen enligt 13 § polislagen omhänderta den som stör eller utgör en omedelbar fara för den allmänna ordningen.²¹

I 2 § polislagen räknas polisens uppgifter upp. Bestämmelsen har följande lydelse:

2 § Till polisens uppgifter hör att

1. förebygga brott och andra störningar av den allmänna ordningen eller säkerheten,

¹⁹ Detta är en kommentar från en anonym polisman i en enkät som tidskriften Svensk Polis för några år sedan skickade ut till alla polisanställda i Sverige med frågan: Borde svenska poliser normalt vara obeväpnade i tjänsten? Svensk Polis, nr.3 2002, s.19 och Norée (2007), s.7.

²⁰ Berggren, Nils-Olof och Munck, Johan, *Polislagen En kommentar*, 2008, s.28.

²¹ A.a., s.28f.

2. övervaka den allmänna ordningen och säkerheten, hindra störningar därav samt ingripa när sådana har inträffat,
3. bedriva spaning och utredning i fråga om brott som hör under allmänt åtal,
4. lämna allmänheten skydd, upplysningar och annan hjälp, när sådant bistånd lämpligen kan ges av polisen,
5. fullgöra den verksamhet som ankommer på polisen enligt särskilda bestämmelser.

I ingressen till paragrafen framgår det att uppräknningen inte är uttömmande. Det finns nämligen uppgifter som tidigare har ansetts åligga polisen men som inte uttryckligen kan inordnas i någon av de särskilt uppräknade punkterna.²² Dessutom måste det närmare innehållet i polisens uppgifter och verksamhetens inriktning sökas på annat håll såsom i brottsbalken, rättegångsbalken samt olika specialförfattningar. För alla polisengripande krävs det emellertid, som en grundläggande förutsättning, att en fara hotar den allmänna ordningen och säkerheten. Detta uttrycks dock inte bokstavligen i polislagen som istället talar om ”störningar”.²³

2.2 Sammanfattning

I detta kapitel har jag mycket kortfattat redogjort för de två inledande bestämmelserna i polislagen som i stora drag anger polisverksamhetens ändamål samt polisens uppgifter. För att polisen ska kunna upprätthålla den allmänna ordningen och säkerheten måste polisen vara utrustad med vissa maktbefogenheter, det vill säga befogenheter att på olika sätt ingripa mot enskilda. Rätten att använda våld är den i praktiken mest betydelsefulla av dessa befogenheter.²⁴ I följande kapitel kommer jag att redogöra för polisens laga befogenhet att använda våld samt såsom hjälpmedel använda skjutvapen.

²² Prop. 1983/84:111, s.55.

²³ Sjöholm, Erik, *När och hur får polisen ingripa? Polisrättens allmänna grunder*, 1978, s.43 samt Norée, Annika, *Laga befogenhet Polisens rätt att använda våld*, 2000, s.62f.

²⁴ Norée (2000), s.63.

3 Polisens laga befogenhet att använda våld

För att polisen ska kunna fullgöra sina uppgifter finns, såsom redan framgått, en laga befogenhet att i vissa situationer använda våld. Dessutom har polisen i ytterligare kvalificerade fall en befogenhet att använda skjutvapen. Mitt syfte med detta kapitel är att ge läsaren kunskap om i vilka situationer som polisen enligt gällande lagstiftning har en laga befogenhet att använda skjutvapen. Jag kommer att börja i polislagen där ramarna för när en polisman överhuvudtaget får använda våld anges och där även de allmänna principerna som genomsyrar polisens arbete regleras. Dessutom kommer jag att redogöra för den bestämmelse om laga befogenhet som finns i BrB då den gäller även för polismän. Därefter kommer jag att gå vidare till skjutvapenkungörelsens bestämmelser samt även kort redogöra för några av bestämmelserna i Rikspolisstyrelsens föreskrifter. Syftet med mitt arbete är att undersöka huruvida regleringen bör förändras. Det är därför av intresse att även redogöra för dels hur lagstiftaren resonerade vid utformningen av den laga befogenheten i polislagen, dels de synpunkter som finns om att polisens laga befogenhet att använda skjutvapen regleras i en kungörelse. Slutligen kommer jag även att behandla putativ laga befogenhet då det enligt min mening är viktigt att läsaren är insatt i dess innebörd vid genomgången av rättsfallen under avsnitt 5.2.

3.1 Utvecklingen och utformningen av den laga befogenheten

Det allmänna lagstödet för polisens befogenhet att bruka våld fanns tidigare i 24 kapitlet 2 § BrB. I den bestämmelsen föreskrevs att om en polisman vid utförande av en tjänsteåtgärd möts eller angrips med våld eller hot om våld får polismannen bruka det våld som med hänsyn till omständigheterna anses försvarligt för att kunna genomföra åtgärden. Bestämmelsen behandlade även våldsbefogenhet i samband med laga frihetsberövande, rymning och vissa liknande situationer. Vidare hade en polisman även rätt att bruka försvarligt våld när denne möts av motstånd vid genomförandet av andra uppräknade tjänsteåtgärder enligt bestämmelsen. Polisens befogenheter att använda våld reglerades dock inte uttömmande i 24 kapitlet BrB. Vid BrB: s tillkomst hänvisades nämligen uttryckligen till att stora delar av detta rättsområde, liksom tidigare, även måste regleras genom sedvanerätt. I de fall då BrB: s regler inte ansågs tillämpliga användes även en generalklausul i 2 § polisinstruktionen som rättsgrund för befogenheten att bruka våld.²⁵

Efter tillkomsten av 1975 års regeringsform konstaterades emellertid, med hänsyn till de grundlagsfästa fri- och rättigheterna och kravet på lagstöd, att

²⁵ Prop. 1983/84:111, s.81f.

polisens rätt att bruka våld inte kan utgå från sedvanerättsliga principer utan stöd av en särskild föreskrift.²⁶ Det ansågs inte acceptabelt att befogenhet att bruka våld i andra fall än vad som anges i 24 kapitlet BrB härleddes ur en generalklausul. Det konstaterades dock att polisen måste ha ett visst utrymme att bruka fysiskt tvång mot personer även vid sidan av det som följer av BrB: s regler.²⁷ Det fastslogs att de grundläggande reglerna om polisens uppgifter, organisation och befogenheter skulle föras samman till en särskild lag - polislagen.²⁸

I förarbetena resonerade polisberedningen kring hur en reglering av polisens befogenhet att använda våld skulle utformas. Såsom en möjlig väg att reglera våldsbefogenhet anfördes att i lag ge en fullständig och detaljerad beskrivning av de situationer då våld får användas. Våld skulle klart och tydligt endast vara tillåtet i de uppräknade situationerna. Enligt polisberedningen skulle nackdelen med en sådan preciserad reglering vara att det finns en stor risk för att den visar sig vara ofullständig och att polisen således hamnar i oförutsedda situationer där ingripanden utan lagstöd anses vara ofrånkomliga tjänsteplikter av såväl allmänheten som polisen själv. En sådan risk anfördes bli större med tiden, allteftersom förändringar sker i samhället. Dessutom ansågs det vara svårt för polisen att vid det praktiska utförandet av ingripanden överblicka regelsystemet och hålla det i minnet. Polisberedningen resonerade vidare kring att istället införa en reglering med en generell fullmakt för polisen att, som sistahandsutväg, använda det våld som är försvarligt. En sådan reglering skulle få sitt reella innehåll genom uttalande i motiv och doktrin, praxis och sedvana. Detta skulle inte vara förenligt med grundlagsfästa principer enligt polisberedningen.²⁹

Istället anfördes såsom ett förslag till reglering av polisens våldsbefogenhet en slags kompromiss mellan de två olika metoderna som redogjorts för. Enligt polisberedningen borde det i lag ges en beskrivning av ett antal olika typfall då en befogenhet att använda våld bör tillkomma polisen under förutsättning att andra medel är otillräckliga och att rimliga proportioner föreligger mellan medel och mål i det enskilda fallet. En sådan reglering skulle enligt polisberedningen kompletteras med en mer allmänt formulerad punkt i bestämmelsen, varigenom polisen ges en befogenhet att i klara undantagssituationer, vid sidan av typfallen, använda direkt fysiskt tvång för att genomföra en tjänsteuppgift.³⁰ Polisberedningens förslag gällande regleringen för polisens rätt att använda våld godtogs, med undantag för smärre justeringar.³¹ Bestämmelsen infördes i 10 § polislagen. 24 kapitlet 2 § BrB fick dock stå kvar trots att mycket av den laga befogenheten att bruka våld flyttades över till polislagen (se vidare 3.4).³²

²⁶ Prop. 1983/84:111, s.25.

²⁷ SOU 1979:6, s.297.

²⁸ Prop. 1983/84:111, s.23.

²⁹ SOU 1982:63, s.89f.

³⁰ A.a., s.90.

³¹ Prop. 1983/84:111, s.92.

³² A.a., s.142.

3.2 8 § polislagen – allmänna principer för polisens ingripande

Vid polislagens införande hade det länge funnits vissa generella principer som ansågs gälla vid alla ingripande som polisen genomför. Det rörde sig dels om att ett polisingripande endast får ske när det är nödvändigt för att avvärja den fara eller störning som föreligger i det aktuella fallet, dels att arten och varaktigheten av ett ingripande ska stå i rimlig proportion till det mål som man avser att uppnå. Att dessa båda grundsatsar, de så kallade behovs- och proportionalitetsprinciperna, skulle komma till uttryck i den föreslagna polislagen ansågs av förarbeten som självklart.³³

Dessa två principer lagfästes sedermera i en egen paragraf i polislagen. Detta ska enligt förarbeten markera att principerna har en generell betydelse för polisens arbete och således ska beaktas vid varje polisingripande.³⁴

8 § polislagen har följande lydelse:

8 § En polisman som har att verkställa en tjänsteuppgift skall under iakttagande av vad som föreskrivs i lag eller annan författning ingripa på ett sätt som är försvarligt med hänsyn till åtgärdens syfte och övriga omständigheter. Måste tvång tillgripas, skall detta ske endast i den form och den utsträckning som behövs för att det avsedda resultatet skall uppnås.

Ett ingripande som begränsar någon av de grundläggande fri- och rättigheter som avses i 2 kap. regeringsformen får ej grundas enbart på bestämmelserna i första stycket.

I betänkandet av 1975 års polisutredning anfördes att principerna tidigare varit negativt beskrivna, polisen förbjöds att använda strängare medel än vad förhållandena krävde. Med hänsyn till det ansvar för allmänhetens skydd som har lagts på polisen ansågs det emellertid naturligt att bestämmelsen istället fick en positiv utformning. Enligt förarbeten skulle detta ur en psykologisk synvinkel ge uttryck för lagstiftarens förtroende för polisen, vilket ansågs viktigt med hänsyn till att polisen ofta har en svår arbetssituation. Samtidigt markerar en sådan utformning att allmänheten kan räkna med att polisen handlar aktivt när så påkallas av omständigheterna.³⁵

3.2.1 Behovsprincipen

Behovsprincipen innebär, såsom redan nämnts, att polisingripande endast får ske då det är nödvändigt för att avvärja eller undanröja en föreliggande fara eller störning. En åtgärd är ”nödvändig” endast då syftet inte kan eftersträvas på något annat sätt. Av behovsprincipen kan utläsas fyra grundläggande handlingsregler för polismän. För det första ska en polisman, om flera medel står till buds, alltid välja det medel som innebär minsta möjliga intrång i den enskildes personliga integritet. Vidare följer en regel om ändamålsenlighet eftersom en åtgärd, för att anses som nödvändig, även

³³ Prop. 1983/84:111, s.77f.

³⁴ A.a., s.78.

³⁵ SOU 1979:6, s.295.

måste vara ägnad att leda till det avsedda resultatet. För det tredje måste ingripandet även vara tillräckligt för att det avsedda syftet ska kunna uppnås. Detta medför att en polisman noga måste överväga hur en situation ska klaras upp och vilka åtgärder som kan anses vara tillräckliga. Ett ingripande med otillräckliga medel kan nämligen förvärpa en situation. I praktiken får polisen dock många gånger nöja sig med åtgärder som endast delvis ger önskat resultat. Slutligen följer av behovsprincipen att polisingripandet ska upphöra så snart syftet med ingripandet har uppnåtts eller då det visar sig vara resultatlöst.³⁶

3.2.2 Proportionalitetsprincipen

Proportionalitetsprincipen innebär att det måste föreligga en rimlig proportion mellan medel och mål. Polismannen ska enligt 8 § polislagen ”ingripa på ett sätt som är försvarligt med hänsyn till åtgärdens syfte och övriga omständigheter”. Ju mer allvarlig eller omfattande faran är, desto verkningsfullare medel får polisen använda. Ingreppet måste dock anpassas efter den föreliggande farans beskaffenhet. Det får i princip inte orsaka större intrång i motstående intresse, än det som ingripandet avser att skydda. Det ska även tas hänsyn till indirekta skadeverkningar eller olägenheter och den skada som ingripandet kan orsaka tredje man.³⁷

Även om behovs- och proportionalitetsprincipen förefaller ligga nära varandra sammanfaller de inte helt och hållet. Proportionalitetsprincipen kan nämligen leda till att ett polisingripande inte anses motiverat även om behovsprincipen skulle medge åtgärden.³⁸

3.3 10 § polislagen –polisens våldsbefogenheter i vissa situationer

I 10 § polislagen har lagstiftaren angett ramarna för när en polisman har rätt att använda våld för att genomföra en tjänsteåtgärd.³⁹ Denna regel avser, såsom redan nämnts, att tillgodose regeringsformens samt EKMR: s krav på lagstöd för det intrång i vårt grundlagsskydd mot påtvingat kroppsligt ingrepp som sker då en polisman använder sig av våld. En polisman får därmed, om det bortses från de allmänna ansvarsfrihetsgrunderna som regleras i 24 kapitlet BrB, inte använda våld under andra förutsättningar än de som anges i polislagen.⁴⁰

I ingressen till paragrafen erinras återigen om de grundläggande proportionalitets- och behovsprinciperna. Även om principerna regleras

³⁶ SOU 1979:6, s.294 samt Norée (2000), s.74f.

³⁷ SOU 1979:6, s.294f samt Norée (2000), s.76.

³⁸ SOU 1979:6, s.295.

³⁹ Norée (2007), s.22.

⁴⁰ A.a., s.16.

redan genom 8 § polislagen, ansågs de av förarbetena vara av så central betydelse för polisens våldsanvändning att en uttrycklig erinran var nödvändig även i 10 § polislagen.⁴¹ Gränsen för den laga befogenheten sträcker sig således aldrig längre än vad behovs- och proportionalitetsprinciperna medger (se avsnitt 3.2).⁴²

Paragrafen har följande lydelse:

10 § En polisman får, i den mån andra medel är otillräckliga och det med hänsyn till omständigheterna är försvarligt, använda våld för att genomföra en tjänsteåtgärd, om

1. han möts med våld eller hot om våld,
2. någon som skall häktas, anhållas eller annars med laga stöd berövas friheten försöker undkomma eller polismannen annars möts av motstånd när han skall verkställa ett sådant frihetsberövande,
3. det är fråga om att avvärja en straffbelagd handling eller en fara för liv, hälsa eller värdefull egendom eller för omfattande skada i miljön,
4. polismannen med laga stöd skall avvisa eller avlägsna någon från ett visst område eller utrymme eller verkställa eller biträda vid kroppsvisitation, kroppsbesiktning eller annan liknande åtgärd, vid beslag eller annat omhändertagande av egendom eller vid sådan husrannsakan som avses i rättegångsbalken,
5. polismannen med laga stöd skall stoppa ett fordon eller annat transportmedel eller skall kontrollera ett fordon eller ett fordons last,
6. polismannen annars med laga stöd har att bereda sig tillträde till, avspärra, tillstänga eller utrymma byggnad, rum eller område, biträda någon i myndighetsutövning med en sådan eller någon liknande åtgärd eller vid exekutiv förretning enligt vad som är föreskrivet därom, eller
7. åtgärden i annat fall är oundgängligen nödvändig för den allmänna ordningens eller säkerhetens upprätthållande och det är uppenbart att den inte kan genomföras utan våld.

I fall som avses i första stycket 4 och 6 får våld mot person brukas endast om polismannen eller den som han biträder möts av motstånd.

Om rätt att i vissa fall bruka våld finns i övrigt föreskrifter i 24 kap. brottsbalken.

Sammanfattningsvis kan nämnas att tre förutsättningar för polisens rätt att använda våld anges i ingressen till paragrafen. Det ska dels vara fråga om att användandet av våld ska syfta till att genomföra en tjänsteåtgärd, dels att andra medel är otillräckliga och slutligen att våldet måste vara försvarligt med hänsyn till omständigheterna i varje enskilt fall. Förutom dessa tre förutsättningar måste polismannen dessutom ha befunnit sig i någon av de sju särskilt uppräknade situationerna som följer av paragrafen för att han eller hon ska kunna använda sig av den laga befogenheten. Utan att gå närmare in på de olika situationerna kan det nämnas att det som regel krävs att polismannen möts av motstånd. I vissa fall krävs aktivt motstånd, medan det i andra fall räcker med passivt motstånd, såsom att någon vägrar att lyda en polismans tillsägelse.⁴³

⁴¹ Prop. 1983/84:111, s.93.

⁴² Norée (2000), s.199.

⁴³ Norée (2007), s.23.

3.3.1 Försvarlighetsbedömningen

Enligt Annika Norée, juris doktor i straffrätt vid Stockholms Universitet, saknas det, i motsats till bestämmelsen om nödvärn, närmare anvisningar i 10 § polislagen (samt 24 kapitlet 2 § BrB, se avsnitt 3.4) om vad som ska beaktas vid försvarlighetsbedömningen. Av den praxis som Norée studerat i samband med sin avhandling ”Laga befogenhet Polisens rätt att använda våld”, framgår det dock att det vid bedömningen bör tas hänsyn till ”det våld eller hot om våld som möter polismannen”, ”tjänsteåtgärdens vikt” och ”omständigheterna i övrigt”. Enligt Norée torde ”tjänsteåtgärdens vikt” vara av störst betydelse i den bedömningen eftersom en polisman borde få använda mer våld för att gripa en farlig person än för att omhänderta en sjuk person som inte är farlig.⁴⁴

Vad gäller kravet på nödvändighet, i 10 § polislagen uttryckt ”i den mån andra medel är otillräckliga”, så följer det av behovsprincipen att en polisman inte får använda våld om tjänsteåtgärden kan lösas på ett annat sätt, exempelvis genom en tillsägelse. Enligt förarbeten ska onödig kraftutveckling undvikas. Är det till exempel tillräckligt att föra undan någon som vägrar polismannen tillträde vid husrannsakan så är det otillåtet att använda smärtsamma grepp eller utdela slag. Vidare ska slag mot kroppen, sparkar, struption, grepp i håret och liknande som regel anses otillåtet. Enligt förarbeten måste det dock vid en bedömning i efterhand av händelseförloppet ses till situationen i sin helhet⁴⁵ (vad gäller behovsprincipen se vidare avsnitt 3.2.1).

Även om våld är nödvändigt är det inte säkert att tjänsteåtgärden på ett försvarligt sätt kan genomdrivas med våld. En avvägning måste göras mellan graden av våld och tjänsteåtgärdens vikt. Proportionalitetsprincipen har således en avgörande betydelse för arten och måttet av det våld som i det enskilda fallet kan vara tillåtet. Mycket kraftigt våld, såsom användande av skjutvapen, kan vara befogat om det handlar om att genomföra en straffprocessuell åtgärd med anledning av ett grovt brott eller omhändertagande av en farlig person, medan betydligt mindre våld får brukas för att omhänderta en person som av någon anledning, som sjukdom, inte är farlig. Enligt doktrin är dock dessa förutsättningar föga till hjälp för en polisman som har att fatta snabba beslut. I praktiken får därmed den enskilde polismannen lita på sin egen förmåga att avgöra vilket våld som är ”lagom”.⁴⁶ Försvarlighetsbedömningen ska alltid ske med utgångspunkt från polismannens uppfattning av situationen.⁴⁷

⁴⁴ Norée (2000), s.200 samt Norée (2007), s.24.

⁴⁵ Prop. 1983/84:111, s.93 samt Norée (2000), s.201.

⁴⁶ Norée (2000), s.206f.

⁴⁷ A.a., s.201.

3.4 24 kapitlet 2 § BrB – ytterligare fall av laga befogenhet

I 24 kapitlet 2 § BrB anges ytterligare två situationer där polismannen får använda våld. Våld får brukas mot någon som redan är frihetsberövad för att hindra rymning eller för att upprätthålla ordning. Anledningen till att denna bestämmelse är placerad i BrB är att de situationer som regleras även gäller andra än polismän.⁴⁸ Bestämmelsen har följande lydelse:

2 § Rymmer den som är intagen i kriminalvårdsanstalt eller som är häktad, anhållen eller annars berövad friheten eller sätter han sig med våld eller hot om våld till motvärn eller gör han på annat sätt motstånd mot någon under vars uppsikt han står, då denne skall hålla honom till ordningen, får det våld brukas som med hänsyn till omständigheterna är försvarligt för att rymningen skall hindras eller ordningen upprätthållas. Detsamma ska gälla, om någon annan än som nu har nämnts gör motstånd i ett sådant fall.

Om rätt för polismän och viss annan personal att bruka våld finns i övrigt föreskrifter i polislagen (1984:387).

En väsentlig skillnad gentemot 10 § polislagen är att 24 kapitlet 2 § BrB är tillämplig när någon är frihetsberövad, medan polislagen reglerar våldsanvändningen då någon ska frihetsberövas. Förutsatt att det inte föreligger en nödvärns- eller nödsituation regleras således polisens rätt till våldsanvändning vid ett omhändertagande enligt polislagen medan våldsanvändningen regleras enligt BrB sedan omhändertagandet har skett.⁴⁹ Även enligt denna bestämmelse måste det ske en försvarlighetsbedömning av polisens våldsanvändning⁵⁰ (se avsnitt 3.3.1).

3.5 Skjutvapen som hjälpmedel vid polisens våldsanvändning

I de fall då polisen använder våld kan det ibland vara nödvändigt att använda sig av hjälpmedel. Sedan 1965 har skjutvapen varit ett sådant hjälpmedel för svenska poliser i yttre tjänst.⁵¹ Vad gäller regleringen för när en polisman har rätt att använda sig av skjutvapen har lagstiftaren ansett att sådana regler ska meddelas i form av verkställighetsföreskrifter till 10 § polislagen. Den viktigaste av de bestämmelser som har meddelats är skjutvapenkungörelsen. Dessutom har Rikspolisstyrelsen, enligt bemyndigande i 11 § skjutvapenkungörelsen, utfärdat närmare föreskrifter för den praktiska tillämpningen av skjutvapenkungörelsen.⁵² Det är således utifrån dessa två regelverk som polisens laga befogenhet att använda skjutvapen regleras. Inledningsvis bör dock betonas, utifrån kravet på

⁴⁸ Norée (2007), s.23.

⁴⁹ Westerlund, s.45.

⁵⁰ Norée (2000), s.206.

⁵¹ Polishögskolans rapport, s.10.

⁵² Norée (2000), s.167 samt Sjöholm, s.301.

lagstöd i regeringsformen och EKMR, att dessa föreskrifter aldrig får tillåta att skjutvapen används i vidare utsträckning än vad den laga befogenheten enligt polislagen medger.⁵³

3.5.1 Reglering i form av en kungörelse

År 1945 utfärdades för första gången i svensk rätt generella föreskrifter gällande användande av skjutvapen i polistjänst. Dessa överfördes sedermera i allt väsentligt till ett cirkulär som utfärdades år 1961.⁵⁴ Efter några år fick Rikspolisstyrelsen i uppdrag att upprätta ett förslag till vissa ändringar som ansågs påkallade. Vid beredningen av detta förslag inom Justitiedepartementet ansågs det lämpligt att istället för att ändra det gällande cirkuläret, utfärda en kungörelse med de väsentligaste bestämmelserna om användande av skjutvapen i polistjänsten. En sådan kungörelse utfärdades år 1969 och gäller, såsom redan nämnts, än idag.⁵⁵ Redan på 1970-talet ifrågasatte emellertid Per-Edwin Wallén, professor i straffrätt, lagstiftningens svåröverskådliga regler vad gäller polisen laga befogenhet att använda skjutvapen, däribland skjutvapenkungörelsen.⁵⁶

I februari 2005 fick Rikspolisstyrelsens etiska råd⁵⁷ i uppdrag att överväga polisens utrustning och användning av särskilda hjälpmedel vid våldsanvändning.⁵⁸ I rapporten poängterade etiska rådet att klara och tydliga författningsregler för polisens våldsanvändning är en viktig utgångspunkt, både vad gäller den grundläggande våldsbefogenheten och de närmare regler som anger förutsättningar för användning av hjälpmedel. Sådana regler bör koncentreras till så få författningsrum som möjligt enligt rådet. Rådet poängterade att det tycker att polisen även fortsättningsvis ska ha tjänstevapen. Det menade dock att det i nuläget råder en ologisk uppdelning av vad som regleras i lag och vad som regleras i annan ordning då det till exempel finns föreskrifter om polisens användning av fängsel i 10 a § polislagen medan reglerna om bruket av skjutvapen finns i en kungörelse. Enligt rådet måste en revidering ske av skjutvapenkungörelsen då det, såsom rådet uttrycker det, inte är någon lättolkad bild över när skjutvapen får användas.⁵⁹

Med anledning av ett antal motioner har justitieutskottet behandlat frågan om polisens våldsanvändning. I både betänkande 2005/06:JuU14 och 2006/07:JuU6 har man emellertid inte velat föregripa det löpande arbete

⁵³ Norée (2007), s.17.

⁵⁴ A.a., s.15.

⁵⁵ Ju 1969:15, s.1f.

⁵⁶ Wallén, Per-Edwin, *Svåröverskådliga regler gör det svårt för polisman att fatta riktigt beslut*, artikel ur Svensk polis, nr.5 1970, s.19.

⁵⁷ Regeringen inrättade hösten år 2004 det etiska rådet vid Rikspolisstyrelsen. Enligt 24 § förordning (1989:773) med instruktion för Rikspolisstyrelsen får styrelsen använda rådet för etiska överväganden (se 2008/09:JuU22, s.46).

⁵⁸ Rikspolisstyrelsens rapport, *Polisens våldsanvändning – Etiska rådets överväganden vad gäller polisens tillgång till särskilda hjälpmedel vid våldsanvändning*, 2005, s. 6.

⁵⁹ A.a., s.11f samt s.16f.

som sker inom polisväsendet.⁶⁰ I betänkande 2008/09:JuU22 behandlas bland annat frågan om svensk polis ska få använda elpistol. Det framkommer i betänkandet att Rikspolisstyrelsen i en framställan till Justitiedepartementet har föreslagit att en utredning tillsätts för att se över bestämmelserna om polisens rätt att använda våld eftersom det idag är ett snårigt område. Enligt Karin Erlingsson, jurist på polisenheten vid Justitiedepartementet, pågår det dock för närvarande ingen utredning.⁶¹

Enligt Norée, som får medhåll från Westerlund, bör skjutvapenkungörelsen ”skrotas”. Istället bör det enligt Norée införas en bestämmelse i polislagen som, i likhet med den lagreglerade rätten att använda fängsel, kan kombineras med den laga befogenheten. Visserligen utgör lagstöd ingen garanti mot att befogenheten missbrukas men lagen kan enligt Norée, till skillnad mot dagens svåröverskådliga och föråldrade föreskrifter, åtminstone tillämpas av domstolarna och vara till ledning för polismännen.⁶²

3.5.2 Polisens laga befogenhet att skjuta i vissa situationer

En polismans rätt att skjuta enligt skjutvapenkungörelsen är begränsad till tre särskilt kvalificerade fall. Vid bedömningen av vilka fall som skulle omfattas gjordes en intresseavvägning mellan å ena sidan tillgodoseendet av det grundlagsskyddade kravet på tryggnad av enskildas personliga integritet och å andra sidan tjänsteatgardens betydelse. En laga befogenhet att använda skjutvapen tilläts endast i de fall då det framstod som ofrånkomligt.⁶³

2 § skjutvapenkungörelsen har följande lydelse:

2 § Föreligger ett fall som avses i 24 kap. 2 § brottsbalken eller i 10 § första stycket 2 polislagen (1984:387) och är ett omedelbart ingripande nödvändigt, får polismannen använda skjutvapen för att

1. gripa den som på sannolika skäl är misstänkt för mord, dråp, grov misshandel eller människorov, våldtäkt, grov våldtäkt, våldtäkt mot barn, grov våldtäkt mot barn, rån eller grovt rån, mordbrand, grov mordbrand, allmänfarlig ödeläggelse, sabotage, grovt sabotage, kapning, sjö- eller luftfartssabotage, flygplatssabotage eller spridande av gift eller smitta, uppror eller väpnat hot mot laglig ordning, högförräderi, krigsanstiftan, spioneri, grovt spioneri eller landsförräderi, grovt narkotikabrott eller försök eller straffbar förberedelse till brott som nu nämnts;
2. hindra någon från att rymma eller för att gripa någon som har rymt, om han är häktad, anhållen eller gripen för brott som anges under 1 eller om han är dömd för ett sådant brott till fängelse och intagen i anstalt;

⁶⁰ 2005/06:JuU14, s.37ff och 2006/07:JuU6, s.40f.

⁶¹ 2008/09:JuU22, s.46ff samt telefonkontakt med Karin Erlingsson, den 18 december 2009.

⁶² Norée (2007), s.87f, Norée (nr.8 2004), s.18 och Westerlund, s.60.

⁶³ Sjöholm, s.317.

3. omhänderta en person, som på grund av allvarlig psykisk störning eller innehav av vapen som kan befaras bli missbrukat eller av annan anledning uppenbarligen är farlig för annans liv eller hälsa.

Enligt 2 § skjutvapenkungörelsen får en polisman således använda skjutvapen då det föreligger ett fall som avses i 24 kapitlet 2 § BrB eller i 10 § p.2 polislagen när "ett omedelbart ingripande är nödvändigt" dels för att gripa den som på sannolika skäl är misstänkt för något av vissa särskilt angivna brott, dels för att hindra någon från att rymma eller för att gripa någon som har rymt, om vederbörande har berövats friheten för något av de angivna brotten, dels för att omhänderta en person som på grund av allvarlig psykisk störning, innehav av vapen som kan befaras bli missbrukat eller av annan anledning uppenbarligen är farlig för annans liv eller hälsa. Ett primärt generellt krav för laga befogenhet att använda skjutvapen är, utifrån de i paragrafen nämnda bestämmelserna, att polismannen vid genomförandet av tjänsteåtgärden möts av motstånd, aktivt eller passivt.⁶⁴

Vad gäller kravet på att "ett omedelbart ingripande är nödvändigt" anför Norée att det hade varit lämpligare att istället skriva att ett ingripande med skjutvapen förutsätter att "andra medel är otillräckliga" eftersom polislagen kräver det. I det cirkulär från år 1961 som kungörelsen ersatte stod det uttryckligen i punkt ett att "Bruk av skjutvapen är att betrakta såsom en yttersta utväg, vilken får komma i fråga endast då andra medel finnas vara otillräckliga". Enligt Wallén är det ingen tvekan om att även skjutvapenkungörelsen bygger på denna uppfattning. Vad som menas med uttrycket att "ett omedelbart ingripande är nödvändigt" är enligt Norée oklart och det har enligt hennes uppfattning aldrig preciserats eller exemplifierats. Norée uppger dock att det troligen inte kan handla om andra fall än de som redan omfattas av nödvärnsbestämmelserna.⁶⁵ Enligt juris doktor Erik Sjöholm torde detta uttryck innebära att skjutvapen inte får användas i andra fall än när den fara som ska avlägsnas är av så allvarlig och överhängande natur att det omedelbart måste avvärjas.⁶⁶

De uppräknade brotten i skjutvapenkungörelsen avser de personer som kan antas vara farliga för rikets säkerhet eller människors liv eller hälsa. Om den misstänkte eller dömd i det konkreta fallet uppenbarligen inte är farlig längre vid tidpunkten för polisingripandet ska skjutvapen inte användas. Detta ansågs dock i förarbeten inte behöva upprepas i skjutvapenkungörelsen då det redan kommer till uttryck i 24 kapitlet 2 § BrB (polislagen fanns inte vid bestämmelsens införande).⁶⁷ Enligt doktrin är detta emellertid något som tydligt borde komma till uttryck i skjutvapenkungörelsetexten. Att en person begått något av de uppräknade brotten behöver inte betyda att vederbörande är farlig vid tiden för ingripandet och omvänt kan en person som har begått ett bagatellartat brott i vissa situationer vara extremt farlig. Dessutom påpekas det i doktrin att det saknas vissa brott i uppräknningen såsom grov stöld. Det kan vara svårt för

⁶⁴ Sjöholm, s.318 samt Norée (2007), s.45.

⁶⁵ Norée (2007), s.45f samt Wallén (nr.5 1970), s.16.

⁶⁶ Sjöholm, s.319.

⁶⁷ Ju 1969:15, s.4f.

polismannen vid ett pågående inbrott att avgöra huruvida det föreligger ett rån eller en grov stöld. Hur ska denne på förhand kunna veta om en nattvakt blivit nedslagen? Vidare ifrågasätts varför brott som till exempel våldsamt upplopp och terroristbrott saknas.⁶⁸

När gäller uttrycket i 2 § p.3 skjutvapenkungörelsen ”av annan anledning” uppenbarligen är farlig för annans liv eller hälsa är det oklart vad det innebär. I doktrin anges innehav av sprängämne som ett hypotetiskt exempel på vad det kan tänkas handla om.⁶⁹

Slutligen kan det enligt Norée ifrågasättas vad som sker om en polisman brukat sitt skjutvapen inom ramen för den laga befogenheten men i strid med skjutvapenkungörelsens föreskrifter. Det händer då antagligen ingenting enligt Norée eftersom lag går före kungörelse.⁷⁰

3.5.2.1 Särskilt medgivande

Enligt förarbeten till skjutvapenkungörelsen avser 2 § att uttömmande reglera när en enskild polisman efter eget bedömande får använda skjutvapen för att genomföra en tjänsteåtgärd. Det finns dock andra fall när användande av skjutvapen är påkallat enligt förarbetena. Därför infördes i 3 § skjutvapenkungörelsen ytterligare en regel som tillåter polismannen att skjuta även i andra fall av laga befogenhet om en polischef, eller annan som har sådan delegation, har medgett polismannen att använda skjutvapnet för att genomföra en viss tjänsteåtgärd, om det är ”oundgängligen nödvändigt med hänsyn till åtgärdens vikt”. Det betonas i förarbetena att användande av skjutvapen alltid riskerar oförutsedda skador och att det därför ska betraktas som en yttersta utväg som så långt som möjligt ska undvikas. En tjänsteåtgärd kan emellertid, utifrån det intresse som står på spel, vara av sådan vikt att det måste verkställas trots dessa risker.⁷¹

Vidare finns det en bestämmelse i 6 § skjutvapenkungörelsen av vilken följer att en polisman som uppträder i grupp eller avdelning under direkt ledning av ett polisbefäl som huvudregel endast får använda sitt vapen på order från ansvarigt befäl. Detta med undantag för om de eller annan utsätts för sådant angrepp eller hot om angrepp att vapen ”oundgängligen måste användas omedelbart”. Enligt doktrin torde undantaget endast avse nödvärns- respektive nödsituationer.⁷²

⁶⁸ Wallén (nr.5 1970), s.18 samt Norée (2007), s.47f.

⁶⁹ Sjöholm, s.321 samt Norée (2007), s.48.

⁷⁰ Norée (2007), s.44.

⁷¹ Ju 1969:15, s. 5f.

⁷² Westerlund, s.55f.

3.5.2.2 Omständigheter att beakta vid användning av skjutvapen

Enligt 7 § skjutvapenkungörelsen ska en polisman, innan han använder skjutvapen, särskilt beakta risken för att utomstående kan skadas. Polismannen bör i det längsta undvika att skottlossning sker inom ett område där många människor bor eller vistas. Vidare ska polismannen innan skott avlossas tydligt varna genom tillrop om inte en sådan varning är otjänlig. Måste skjutvapnet användas ska han eller hon, om inte omständigheterna tvingar till annat, först avlossa ett varningsskott. Vid skottlossning mot person ska polismannen eftersträva att endast tillfälligt oskadliggöra vederbörande.

Enligt de allmänna råden i 20 § Rikspolisstyrelsens föreskrifter, ska verkningseld i första hand riktas mot benen när det är möjligt. Vidare föreskrivs att polismannen inte ska avlossa skott om denne inte själv ser den person som skottet ska avlossas mot. Enligt föreskriften är det därför olämpligt att skjuta genom till exempel en vägg eller en dörr. Polismannen ska även beakta att risken för att utomstående kan skadas vid skottlossning är särskilt stor när skjutavståndet är långt eller då det råder dåliga siktförhållanden. Dessutom ska risken för att kulan kan återstudsa (så kallade rikoschetter) beaktas.

3.6 Putativ laga befogenhet

Polisens laga befogenhet att använda våld enligt 10 § polislagen och 24 kapitlet 2 § BrB samt nödvärnsbestämmelsen i 24 kapitlet 1 § BrB (se kapitel 4) är ansvarsfrihetsgrunder av objektiv natur. Om en objektiv ansvarsfrihetsgrund föreligger är gärningen inte brottslig.⁷³ Ansvar för uppsåtligt brott utesluts om polismannen missuppfattat situationen och trott att förhållandena var sådana att våld skulle ha varit försvarligt (putativ laga befogenhet). Polismannen kan ändå dömas för ett oaktsamhetsbrott. Detta kan även föreligga i en nödvärnssituation, så kallat putativt nödvärn. Ansvarsfrihetsgrunden laga befogenhet skiljer sig dock här från regeln om nödvärn då en polisman kan gå fri från ansvar för uppsåtligt brott även om han misstagit sig beträffande omfattningen av den laga befogenheten. Missförstånd av ansvarsfrihetsgrunden jämföras nämligen med missförstånd av sakförhållanden när det gäller polisens laga befogenhet.⁷⁴

Vid bedömningen huruvida polismannen gått utanför gränsen måste situationen som helhet beaktas och bedömningen måste alltid utgå från hur polismannen uppfattade situationen i skottögonblicket.⁷⁵

⁷³ Norée (2000), s.136f.

⁷⁴ Holmqvist m.fl., *Brottsbalken En kommentar del II (13-24 kap.)*, 2009, s.24:37 samt Norée (2000), s.213.

⁷⁵ Norée (2007), s.37.

3.7 Sammanfattning

Enligt 10 § polislagen får en polisman, i de situationer som räknas upp i paragrafen, använda våld för att genomföra en tjänsteåtgärd om alla andra medel är otillräckliga och om det med hänsyn till omständigheterna är försvarligt. Vidare finns ytterligare två situationer i 24 kapitlet 2 § BrB. Utifrån detta har sedan lagstiftaren i 2 § skjutvapenkungörelsen ”valt” ut tre särskilt kvalificerade fall när en polisman, efter eget omdöme, har laga befogenhet att använda skjutvapen. Utöver detta finns även föreskrifter från Rikspolisstyrelsen att beakta. Den enskilde polismannen har således i varje enskilt fall en rad olika förutsättningar och omständigheter att beakta från fyra olika regelverk innan användande av skjutvapen kan komma i fråga. Bäst kan dessa olika moment sammanfattas med hjälp av det flödesschema som polisinspektör Ulf Petersson har sammanställt:

1. Föreligger något av de tre särskilt kvalificerade fall som anges i 2 § skjutvapenkungörelsen?
2. Är ett omedelbart ingripande nödvändigt?
3. Är det försvarligt att skjuta?
4. Är det yttersta utvägen?
5. Har behovs- och proportionalitetsprinciperna beaktats?
6. Finns det någon risk för att utomstående kan komma till skada?
Finns det risk för rikoschetter?
Är det för stort skjutavstånd?
Finns det andra risker med att skjuta?
7. Ska varningsrop användas eller är det otjänligt?
8. Varningskott?
9. Försök att oskadliggöra?
10. Verkansskott?

Skjutvapenkungörelsen kan, såsom framgått i detta kapitel, aldrig inskränka de regler som följer enligt lag. Den enskilde polismannen har därför i en upplevd nödvärnssituation rätt att åsidosätta de föreskrifter som reglerar vapen användningen och handla utifrån envars rätt till nödvärn enligt 24 kapitlet 1 § BrB. I nästa kapitel kommer jag därför att gå över till en redogörelse för nödvärnsrätten.

4 Polisens rätt till nödvärn

Utöver den laga befogenheten har polismannen, liksom varje annan medborgare, rätt att använda sig av nödvärnsrätten. Syftet med detta kapitel är att ge läsaren kunskap om vilka regler som gäller för polismannen i en nödvärnssituation. Avslutningsvis kommer jag även att behandla förhållandet mellan den laga befogenheten och rätten till nödvärn då gränsen och förhållandet däremellan är viktig att klargöra för den fortsatta framställningen.

4.1 Nödvärn enligt BrB

Rätten till nödvärn föreligger enligt 24 kapitlet 1 § BrB i fyra olika, uttömmande situationer. Jag kommer i detta arbete endast behandla den situationen då någon blir utsatt för ”ett påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp på person eller egendom” eftersom det framförallt är i en sådan situation som en polisman kan komma att använda sitt skjutvapen.⁷⁶

24 kapitlet 1 § p.1 BrB har följande lydelse:

1 § En gärning som någon begår i nödvärn utgör brott endast om den med hänsyn till angreppets beskaffenhet, det angripnas betydelse och omständigheterna i övrigt är uppenbart oförsvarlig.

Rätt till nödvärn föreligger mot

1. ett påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp på person eller egendom.

Med ”brottsligt angrepp” avses en handling som uppfyller rekvisiten för ett brott. Nödvärnsrätten kan även föreligga mot angrepp av sinnesjuka eller minderåriga, men begränsas då av att nödvärnshandlingen inte får vara uppenbart oförsvarlig. Dessutom kan det i sådana fall finnas en brist i det subjektiva rekvisitet, uppsåt eller oaktsamhet. Alla brott är dock inte brottsliga angrepp på person eller egendom. Angreppet måste innefatta en fysisk kränkning. Detta innebär att förolämpningar i form av glåpor eller liknande inte omfattas av bestämmelsen. I övrigt kan dock angreppet se ut hur som helst. Vid angrepp mot person kan det till exempel gälla försök till mord, dråp, misshandel, ofredande, medan ett angrepp mot egendom kan röra till exempel stöld, skadegörelse eller egenmäktigt förfarande. Även underlåtenhet kan utgöra ett angrepp, till exempel då någon inte hindrar sin hund från att gå till attack. Eftersom angreppet ska vara brottsligt föreligger inte nödvärnsrätt mot våld som är tillåtet. Nödvärnsrätt är således inte tillåtet mot nödvärn.⁷⁷

För att ett angrepp på person eller egendom ska få mötas med nödvärn förutsätts att angreppet är ”påbörjat eller överhängande”. När angreppet

⁷⁶ Westerlund, s.28f samt Norée (2007), s.26f.

⁷⁷ Holmqvist m.fl., s.24:8f samt Norée (2000), s.220.

upphört föreligger inte längre nödvärnsrätten. Med uttrycket ”överhängande” avses ett i tiden nära förestående angrepp. Angreppet behöver dock inte vara omedelbart förestående då ett relativt tidigt ingripande ibland kan leda till att angreppet avvärras med lindrigare medel.⁷⁸

Vad gäller själva nödvärnshandlingen så beskrivs den i lagrummet endast genom att gärningen ska riktas mot angriparen. Handlingen ska således vara en försvarsåtgärd som riktas mot angriparen eller mot dennes intressesfär. Nödvärn är, såsom redan påpekats i avsnitt 3.6, en objektiv ansvarsfrihetsgrund. Det krävs alltså inte att den som handlar har något särskilt syfte med handlingen, vederbörande behöver inte ens vara medveten om att det är fråga om en nödvärnssituation.⁷⁹ Försvarsåtgärden behöver inte heller vara objektivt sett ändamålsenlig för att hindra det brottsliga angreppet. Det räcker med att den angripne uppfattat åtgärden som ändamålsenlig.⁸⁰

4.1.1 Försvarlighetsbedömningen

För att en handling ska vara fri från ansvar såsom nödvärnshandling krävs det att den med hänsyn till ”angreppets beskaffenhet”, ”det angripnas betydelse” och ”omständigheterna i övrigt” inte är uppenbart oförsvarlig. Det innebär att en avvägning måste göras mellan angrepp och försvar. Det anses som givet att större våld kan vara befogat för att avvärja angrepp med kniv jämfört med då angreppet sker med knytnävar. Vidare får det anses som självklart att mer våld får användas för att skydda liv än för att skydda egendom. Även andra omständigheter, i lagtext uttryckt ”omständigheterna i övrigt”, kan dock påverka bedömningen huruvida nödvärnsåtgärden var uppenbart oförsvarlig eller inte. Angreppet hade kanske kunnat avvärjas genom att den angripne ropat på hjälp. Hänsyn måste även tas till den angripnes egenskaper, framförallt dennes kroppskrafter samt till angriparens motiv och egenskaper, till exempel berusning.⁸¹ I förarbeten till bestämmelsen betonas att det bör räknas med en relativt bred marginal till förmån för den angripne vid bedömning om han eller hon hållit sig inom gränserna för nödvärnsrätten.⁸²

Försvarlighetsbedömningen i ett nödvärnsmål ska ske med beaktande av såväl de faktiska förhållandena som den angripnes uppfattning av situationen i handlingsögonblicket. Gör en polisman gällande att han använt våld i nödvärn kan domstolen således inte endast fastställa huruvida våldet objektivt sett varit uppenbart oförsvarligt utan utgångspunkten måste vara hur polismannen uppfattade situationen. Även våld som är oförsvarligt kan

⁷⁸ Holmqvist m.fl., s.24:9.

⁷⁹ A.a., s.24:13.

⁸⁰ Westerlund, s.32.

⁸¹ Holmqvist m.fl., s.24:13ff, prop. 1993/94:130, s.31f samt Norée (2007), s.29.

⁸² Prop. 1962:10, s.B 324.

vara tillåtet, så länge som det inte är uppenbart oförsvarligt. Nödvärnsrätten sträcker sig således längre än polisens laga befogenhet.⁸³

4.1.1.1 Artikel 2 EKMR

I artikel 2 EKMR stadgas om rätten till liv. Enligt punkt två i denna bestämmelse ska ingen anses ha berövats livet i strid med artikeln när det är en följd av våld som var absolut nödvändigt för att försvara någon mot olaglig våldsgärning. Denna bestämmelse har nämnts i NJA 2005 s.237 där den tilltalade, efter en situation av ”duelliknande karaktär”, knivhögg en annan i bröstet. Den tilltalade, som åtalades för mord, invände att han handlat i nödvärn eftersom att han angripits av den andre med kniv. Frågan var om gärningen varit uppenbart oförsvarlig. Vid den bedömningen betonades i domskälen att det, trots den marginal till förmån för den angripne som nämns i förarbeten (se ovan), vid användande av dödligt våld måste ställas högre krav på att något annat alternativ för att avvärja angreppet inte funnits. Högsta domstolen kom fram till att det funnits alternativa handlingsätt för den tilltalade framför det dödliga våldet eftersom det bland annat fanns en möjlig flyktväg. Gärningen ansågs som uppenbart oförsvarlig. Med hänsyn till omständigheterna bedömdes gärningen som dråp.⁸⁴

4.1.1.2 Har polismannen samma rätt till nödvärn som övriga samhällsmedborgare?

En viktig fråga angående den relativt breda marginal som nödvärnsrätten enligt BrB innebär är om den ska gälla i samma utsträckning för polismän som befinner sig i en nödvärnssituation. Enligt förarbetena till polislagen har en polisman samma rätt som övriga medborgare att använda våld i nödvärnssituationer. Det betonas emellertid att större krav får ställas på en polisman och att den praktiska skillnaden mellan det våld som polismannen får använda enligt den laga befogenheten (försvarligt våld) respektive nödvärnsrätten (våld som inte är uppenbart oförsvarligt) därför inte kommer att bli så stor.⁸⁵ Enligt Norée finns det dock inget lagstöd för en sådan åtskillnad. Bedömningen borde bli densamma oavsett vem som åberopar nödvärn. Däremot kan det enligt Norée finnas skäl att ställa högre krav på en polisman vid bedömningen om denne har handlat i excess, vilket jag inte går närmare in på.⁸⁶

När det gäller den rättspraxis från Högsta domstolen som finns angående nödvärnsrättens gränser där en polisman har åberopat nödvärn som ansvarsfrihetsgrund finns det endast ett fall om prövningstillstånd. Resten är publicerade domar från underinstanserna.⁸⁷

⁸³ Norée (2000), s.228.

⁸⁴ NJA 2005 s.237, s.246ff.

⁸⁵ Prop. 1983/84:111, s.94.

⁸⁶ Norée (2007), s.31.

⁸⁷ Norée (2000), s.232 - rättspraxis som avses är HD:s beslut nr SÖ 119/94.

4.2 Polismannens rätt att använda skjutvapen i nödvärn enligt skjutvapenkungörelsen

Förutom polisens rätt att skjuta i situationer av laga befogenhet reglerar skjutvapenkungörelsen även en polismans rätt att använda skjutvapen i nödvärn. Nödvärnsrätten regleras i 1 § skjutvapenkungörelsen och har följande lydelse:

1 § Föreligger rätt till nödvärn enligt 24 kap. 1 § brottsbalken, får polisman använda skjutvapen för att avvärja svårare våld mot polismannen själv eller annan eller hot som innebär trängande fara för sådant våld.

Enligt 1 § skjutvapenkungörelsen har en polisman först att avgöra om det föreligger en sådan nödvärnssituation som avses i 24 kapitlet 1 § BrB. Polismannen får sedan enligt skjutvapenkungörelsen endast skjuta för att ”avvärja svårare våld mot polismannen själv eller annan eller hot som innebär trängande fara för sådant våld”. Vad som avses med ”svårare våld” har enligt professor Wallén inte närmare analyserats. Det torde enligt honom dock röra sig om angrepp med livsfarligt vapen eller tillhygge, eller att angreppet innebär en risk för svårare kroppsskada.⁸⁸ Även i fråga om nödvärn ger kungörelsen alltså endast en polisman rätt att skjuta i vissa särskilt kvalificerade fall.⁸⁹

Att polismannen enligt skjutvapenkungörelsen endast får använda skjutvapen i ovannämnda särskilt kvalificerade nödvärnsfall kan uppfattas som en inskränkning av en polismans nödvärnsrätt jämfört med gemene mans. Enligt praxis och doktrin stämmer emellertid inte denna uppfattning. Såsom redan nämnts går nämligen lag, i detta fall 24 kapitlet 1 § BrB, före det som föreskrivs i en kungörelse. Så länge som en polisman inte agerar ”uppenbart oförsvarligt” har polismannen därmed samma rätt som alla andra att skjuta även i andra nödvärnssituationer än de som regleras i skjutvapenkungörelsen.⁹⁰ Enligt Norée är det anmärkningsvärt och missvisande att skjutvapenkungörelsen reglerar nödvärnsrätten. Enligt henne hade det varit lämpligare om reglerna för rätten att skjuta endast behandlar den laga befogenheten eftersom nödvärnsrätten gäller alla och inte bara polismän.⁹¹

⁸⁸ Wallén, Per-Edwin, *Polisen har samma rätt att bruka skjutvapen som enskild medborgare*, artikel ur Svensk Polis, nr.3 1970, s.22f.

⁸⁹ Norée (2007), s.50.

⁹⁰ Wallén (nr.3 1970), s.23, Norée (2007), s.51ff samt Westerlund, s.26f.

⁹¹ Norée (2007), s.44.

4.3 Förhållandet mellan den laga befogenheten och ens vars rätt till nödvärn

En polisman ska i första hand använda våld med stöd av den laga befogenheten. Det finns nämligen, såsom redan har framgått, en väsentlig skillnad mellan polisens särskilda rätt att använda våld och den allmänna nödvärnsrätten eftersom den laga befogenheten endast omfattar våldsanvändning som med hänsyn till omständigheterna är *försvarlig*, medan nödvärnsrätten täcker den våldsanvändning som inte är *uppenbart oförsvarlig*. Gränsen för den laga befogenheten sträcker sig inte längre än vad behovs- och proportionalitetsprincipen medger, medan nödvärnsrätten är betydligt vidare och går utanför principernas gränser.⁹² I två avseenden kan dock nödvärnsrättens gränser beskrivas med hjälp av de två principerna. Först och främst ligger det i nödvärnsrättens natur att det inte får användas mer våld än vad som enligt behovsprincipen är nödvändigt för att avvärja ett angrepp. För det andra avspeglas proportionalitetsprincipen då våldet, objektivt sett, inte får stå i uppenbart missförhållande till angreppet och den skada som hotar genom angreppet.⁹³

Nödvärnsrätten är enligt doktrin avsedd för individer och inte för polisen som myndighet. Även om gränsen mellan nödvärnsrätt och den laga befogenheten känns flytande och inte alltid är tydlig så tar nödvärnsrätten enligt Norée vid när det primära inte längre är att genomföra en tjänsteåtgärd, utan att rädda polismannen ur en situation som annars i värsta fall kan kosta honom eller henne livet. Huruvida det är fråga om nödvärn eller laga befogenhet är således beroende av situationen.⁹⁴

Slutligen bör det nämnas att det inte bara är den som blir angripen som har en nödvärnsrätt utan även den som kommer till undsättning har samma rätt enligt 24 kapitlet 5 § BrB. Detsamma gäller den som hjälper en polisman i en laga befogenhetssituation.⁹⁵

4.4 Sammanfattning

Liksom varje annan medborgare har polismannen rätt att i vissa situationer använda våld med stöd av bestämmelsen om nödvärn i BrB. Även i skjutvapenkungörelsen regleras nödvärnsrätten där särskilt kvalificerad nödvärnsfall har valts ut. Såsom tidigare påpekats går dock lag före en kungörelse och en polismanns nödvärnsrätt kan därmed aldrig inskränkas av det som stadgas om nödvärn i skjutvapenkungörelsen.

⁹² Norée (2007), s.32.

⁹³ Norée (2000), s.228f.

⁹⁴ Norée (2007), s.33.

⁹⁵ Holmqvist m.fl., s.24:7 samt Norée (2007), s.33.

Vad gäller förhållandet mellan den laga befogenheten och nödvärnsrätten så kan gränsen däremellan kännas flytande. Laga befogenhet att använda våld är dock till för polismannen i dennes myndighetsutövning för att han eller hon ska kunna genomföra en tjänsteåtgärd medan nödvärnsrätten är till för individer. Polisen ska således i första hand använda sig av den laga befogenheten. Ett exempel på ett laga befogenhetsfall där skjutvapen kan användas, om alla förutsättningar som framgått i kapitel 3 är uppfyllda, är om ett gripande ska ske av en person som på sannolika skäl är misstänkt för mord. Kan polismannen däremot inte avgöra huruvida alla förutsättningar för laga befogenhet är uppfyllda, till exempel huruvida vederbörande på sannolika skäl är misstänkt för mord, får ett ingripande med skjutvapen inte ske. Skulle situationen vara hotfull får polismannen då vänta till dess att ett ”påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp” sker innan skjutvapnet får användas. Det är då istället fråga om en situation där polismannen försöker rädda sitt eget liv.

Jag kommer nu att gå över till hur den laga grunden för polisens vapen användning ser ut i praktiken.

5 Polisskjutningar i praktiken

Min teori är, såsom nämnts i inledningskapitlet, att polisen i praktiken inte använder sig av den laga befogenheten som grund då skjutvapen används. I de allra flesta fall väntar polisen istället tills dess att en nödvärnssituation uppstår. Mitt syfte med detta kapitel är inledningsvis att undersöka hur det förhåller sig med den laga befogenheten respektive nödvärnsrätten i praktiken samt hur polismannen faktiskt reagerar och handlar i en hotfull situation. Jag kommer därför att redogöra för statistik utifrån verkliga fall av polisskjutningar. Därefter kommer jag att redogöra för fyra dödsskjutningar där polismannen har ansetts befinna sig i en nödvärnssituation. Mitt syfte med dessa referat samt kommentarerna därtill är att försöka undersöka varför det blivit fråga om en nödvärnssituation och hur det skulle kunna undvikas. Genom kommentar dels från Westerlund, dels från Petersson har jag försökt få fram synpunkter från både juristens respektive polisens perspektiv.

5.1 Statistik över polisskjutningar i Skåne

Jag har varit i kontakt med polisinspektör Ulf Petersson som är ansvarig för vapenutbildningen i Skåne. Han har mellan åren 1985-2004, genom personliga intervjuer, följt upp och undersökt alla fall i Skåne där en polisman har använt skjutvapen.⁹⁶ Jag kommer i detta avsnitt redogöra för de delar av statistiken som är relevanta för detta arbete samt vilka slutsatser och förklaringar som Petersson har kommit fram till genom flera års studier.

5.1.1 Statistik och utvärdering

Petersson börjar med att poängtera att det generellt sett inte är ofta som polisen använder sitt skjutvapen. Som exempel kan anges att det år 2004⁹⁷ fanns 2 000 poliser i Skåne som skickades på 200 000 uppdrag varav skjutvapnet endast användes på tre av dem. Vapen är det skarpaste och farligaste medel som staten kan använda och ska brukas med yttersta restriktivitet.⁹⁸

Peterssons statistik visar att mellan åren 1985-2004 har skjutvapen använts vid 73 tillfällen där 86 poliser varit inblandade. Vid dessa tillfällen har sex gärningsmän dödat och 20 skadats.⁹⁹ Den arbetsgrupp som oftare än andra hamnar i situationer där skjutvapen används är de poliser som arbetar i yttre tjänst och ”kör radiobil”. I 51 procent av de skjutningar som skett är det någon från denna arbetsgrupp som har skjutit. Många gånger händer det helt

⁹⁶ Intervju med Petersson, den 12 november 2009.

⁹⁷ Peterssons statistik når idag fram till år 2004.

⁹⁸ Intervju med Petersson, den 12 november 2009.

⁹⁹ A.a.

plötsligt något på en adress där patrullen har varit många gånger tidigare. Statistiken visar att det i 82 procent av fallen är första patrull på plats som skjuter.¹⁰⁰

I 82 procent av de polisskjutningar som har skett har det konstaterats att polisen skjutit i nödvärn, i 5 procent av fallen med laga befogenhet och i 12 procent av fallen har det varit fråga om vådaskott eller nöd.¹⁰¹ I ett av fallen var anledningen både nödvärn och laga befogenhet. Det rörde sig om att en polisman sköt den misstänkte efter det att han stuckit en kniv i polismannens bröst.¹⁰²

Petersson har även undersökt avståndet mellan polisman och misstänkt vid skottlossning. Polismannen som skjutit har fått uppskatta avståndet med utgångspunkt från kompetensprovet. I 42 procent av fallen uppskattade polismannen avståndet till mindre än tre meter, i 32 procent tre till sju meter, i 19 procent sju till femton meter och i 7 procent av fallen mer än femton meter. Genomsnittligt avstånd har varit 4,4 meter. Anledningen till att det har varit ett så pass kort avstånd mellan polismannen och den misstänkte beror enligt Petersson på att polisen i de allra flesta fall skjuter i nödvärn. Hade polisen istället använt sig av den laga befogenheten i större utsträckning hade resultat, enligt Peterssons mening, blivit att skjutningar hade skett på längre avstånd eftersom ett ingripande då kan ske på ett tidigare stadium. Detta hade inneburit en mindre risk för allvarliga skador eftersom polisen på långt avstånd har möjlighet att sikta på benen istället för de centrala delarna av kroppen.¹⁰³

Petersson poängterar att poliser måste ha tydliga lagregler att följa så att de är säkra på hur de ska och får handla. När polisen använder sitt skjutvapen visar statistik, såsom framgått, att det rör sig om rutinärenden där polismannen inte är förberedd på hot. Dessutom rör det sig om en snabb händelseutveckling. Enligt statistik är tiden mellan hot och skott i 50 procent av fallen mindre än tre sekunder, 23 procent fyra till tio sekunder samt 19 procent 11-60 sekunder (tiden är uppskattad av polismännen och enligt Petersson utgör kompetensprovet grunden för deras tidsuppfattning). I sådana situationer, där snabba beslut måste fattas, måste polisen ha klara regler att följa enligt Petersson.¹⁰⁴

När Petersson har intervjuat polismännen som har skjutit har han märkt att det i generella drag finns två olika beskrivningar av hur de har upplevt situationen, antingen har de haft en känsla av kontroll eller en känsla av panik. Vid skjutningar i nödvärn upplever 53 procent av polismännen en panikkänsla – ”nu dör jag”. När en person hamnar i sådan panik upphör det rationella tänkandet enligt Petersson. Mycket av blodet försvinner från pannloben där etik och moral finns i en paniksituation. Vidare försvinner

¹⁰⁰ Intervju med Petersson, den 12 november 2009.

¹⁰¹ För statistik avseende hela Sverige, se avsnitt 6.1.3.

¹⁰² Intervju med Petersson, den 12 november 2009.

¹⁰³ A.a.

¹⁰⁴ A.a.

kommunikationsförmågan och det finns endast en instinkt att överleva. Dessutom försämras finmotoriken. I en sådan stressituation påverkas även synen och polismannen ser endast det som blicken fokuserar på, inte saker runtomkring. Polismannen får ett så kallat tunnelseende. 57 procent av de polismän som skjutit i nödvärn uppger att de inte använt riktmedel. Återigen har den här statistiken att göra med att polismannen försätts i en nödvärnssituation. Enligt Petersson hade statistiken sannolikt förändrats om polisen i större utsträckning hade använt sig av den laga befogenheten eftersom polismannens psyke i ett tidigare skede av händelseutvecklingen är under större kontroll vilket innebär att han eller hon handlar mer rationellt och därmed kan sikta innan skott avlossas.¹⁰⁵

Vad gäller regleringen för när polisen har rätt att använda skjutvapen är det Peterssons uppfattning att skjutvapenkungörelsen förvirrar polisen. Den laga befogenheten att skjuta är så pass begränsad och otydlig att den enskilde polismannen inte vågar använda sig av den, vilket leder till att han eller hon väntar till dess en nödvärnssituation uppstår. Det blir därmed fråga om en skjutning på nära håll med större risk för allvarliga skador då polisen nödgas skjuta mot de centrala kroppsdelarna.¹⁰⁶

5.2 Dödsskjutningar i nödvärnssituationer

Jag kommer i det följande att redogöra för fyra av de dödsskjutningar som har skett de senaste åren där polismannen har ansetts handla i nödvärn. Redogörelsen av dödsskjutningarna avser framförallt händelseutvecklingen samt under vilka förhållanden som polismannen har skjutit under. Varför blev det fråga om en nödvärnssituation och hur skulle det kunna undvikas? Det bör återigen poängteras att urvalet inte ämnar vara representativt för alla de polisskjutningar som har skett i Sverige.

5.2.1 Dödsskjutningen av en 20-årig man i Eskilstuna år 2002

Polisen jagade en 20-åring som misstänktes ha tillgripit en taxibil. Uppgifter fanns om att han var beväpnad med kniv. Efter att 20-åringen backat på en polisbil och två skott avlossats mot taxibilens däck, vilka inte träffade, så vände plötsligt taxibilen om och kolliderade med en av polisbilarna. Den misstänkte vägrade komma ut från bilen och tre varningsskott avlossades. Då mannen sedermera gick ur taxibilen fanns fem polismän på plats som alla hade dragit sina vapen och höjt beredskapen. Den misstänkte började gå mot polismännen, vilka backade ett tjugotal meter. Plötsligt ändrade den misstänkte riktning och började springa rakt mot en polisman samtidigt som han förde ner händerna till midjan och plockade i sitt bälte. Den utsatta

¹⁰⁵ Intervju med Petersson, den 12 november 2009. (Se vidare om överlevnadspsykologi, Westerlund, s.64ff.)

¹⁰⁶ A.a.

polismannen avlossade då ett skott mot den misstänktes ben vilket inte träffade utan mannen fortsatte springa mot honom. Då han var cirka två till tre meter från polismannen avlossade denne ytterligare ett skott som träffade den misstänkte i bröstet. Skottet var dödande. Vid visitation visade det sig att den misstänkte inte varit beväpnad.¹⁰⁷

Polismannen som sköt uppfattade det som att den misstänkte plockade fram något då han sprang mot honom. Han trodde att han var utsatt för en livsfara och sköt två skott för att freda sig. Polismannen uppgav att han riktade det första skottet mot den misstänktes ben. Vid det andra skottet var den misstänkte dock endast några meter från honom, varför han inte siktade utan bara sköt. Förundersökning inleddes och polismannen underrättades om misstanke om vållande till annans död. Åklagaren beslutade att lägga ner förundersökningen eftersom polismannen ansågs ha haft fog för sin bedömning att han befann sig i en nödvärnsituation. Den misstänkte hade tillgripit en taxibil, uppgifter fanns om att han var beväpnad och han hade gjort en oförutsebar och plötslig framryckning mot polismannen. Det ansågs inte som uppenbart oförsvarligt av polismannen att avlossa skotten.¹⁰⁸

5.2.1.1 Kommentar till fallet

Enligt Westerlund var det fråga om ett putativt nödvärn eftersom polismannen trodde att 20-åringen var beväpnad. I det sekundsabba händelseförlopp uppfattade polismannen situationen som om han befann sig i omedelbar livsfara. Han hade därför inte tid att närmare överväga hur han skulle rikta vapnet. 20-åringen var bara några meter från honom då han avlossade det dödande skottet. Westerlund anser därför att polismannen använt sitt tjänstevapen i enlighet med gällande bestämmelser. Däremot ifrågasätter Westerlund om inte polismännen hade kunnat agera på ett bättre taktiskt sätt. Enligt honom borde den uppkomna situationen aldrig ha fått ske eftersom det vid tillfället fanns flera polismän med dragna vapen på plats.¹⁰⁹

Enligt Petersson hade poliserna, med gällande lagstiftning, ingen möjlighet att skjuta i laga befogenhet i det skede då 20-åringen gick emot dem och de retirerade 20 meter. Det fanns därmed inget hjälpmedel till hands för att klara sig ur situationen. Pepparspray fanns inte då, men hade kanske annars varit ett alternativ. En annan lösning hade varit elpistol. Det som från början var en kontrollerad situation övergick till panik där polismannen inte hade något annat alternativ än att i nödvärn skjuta mot de centrala kroppsdelarna.¹¹⁰

¹⁰⁷ Westerlund, s.105.

¹⁰⁸ A.a., s.105f.

¹⁰⁹ A.a., s.106.

¹¹⁰ Intervju med Petersson, den 12 november 2009.

5.2.2 Dödsskjutningen av en yxbeväpnad man i Katrineholm år 2004

En amfetaminpåverkad man som tidigare under kvällen knivhuggit sin hustru befann sig med en yxa på ett torg i Katrineholm. Då polisen kom till platsen gick mannen mot polismännen med yxan. Polismännen retirerade, tog skydd bakom polisbilarna och uppmanade mannen att släppa yxan samtidigt som de höjde sin beredskap. Mannen vägrade dock släppa yxan och fortsatte gå mot polismännen. Han uppmanade polisen att skjuta högt och attackerade dessutom flera bilar med sin yxa. Tillslut gick han mot en fotgängare med yxan varpå en av polismännen sköt ett varningskott upp i luften. Mannen slutade då gå mot fotgängaren och rusade istället mot polismannen. Denne avlossade då ett skott mot mannen. Skottet som avlossades på cirka åtta meters avstånd träffade i buken. Mannen dog.¹¹¹

Polismannen uppgav att han hade kännedom om den här mannen sedan tidigare och att han visste att mannen var farlig. Han blev livrädd då mannen sprang mot honom med yxan i dubbelfattning. Polismannen uppgav att han hade tänkt sikta lågt, men att han på grund av rädslan inte visste hur han sköt. Han såg bara kroppen komma farandes mot honom. Förundersökning inleddes och polismannen delgavs misstanke om grov misshandel och vållande till annans död. Den lades dock ner. Som skäl angavs att polismannen under ett mycket kort ögonblick hade att avgöra hur han skulle avvärja ett överhängande angrepp. Att han använde sitt tjänstevapen såsom han gjort ansågs inte ha varit uppenbart oförsvarligt.¹¹²

5.2.2.1 Kommentar till fallet

Westerlund instämmer i att det var fråga om en nödvärnssituation och att polismannen använt sitt tjänstevapen i enlighet med gällande bestämmelser. I en sådan stressfylld situation som polismannen befann sig i försvinner till stor del förmågan att handla ändamålsenligt. Den hotade tar då istället sin tillflykt till invanda och reflexmässiga reaktioner. Westerlund ifrågasätter dock varför polismännen väntade så länge innan en av dem tvingades skjuta i en ”paniksituation”. Det var ett förhållandevis utdraget händelseförlopp under 25-30 minuter där det uppstod många nödvärnssituationer. Mannen till och med attackerade två bilar med människor i. Hade polismännen skjutit tidigare hade de troligen haft en sådan kontroll av händelsen att någon av dem istället hade kunnat sikta mot mannens ben och således endast skadeskjutit. Att i ett tidigare läge skjuta mot benen än att i en paniksituation skjuta utan att veta var kulan kommer att träffa är att föredra menar Westerlund.¹¹³

Enligt Petersson fanns det med gällande lagstiftning, under ett utdraget händelseförlopp, ingen möjlighet att skjuta i laga befogenhet, varken då

¹¹¹ Westerlund, s.110.

¹¹² A.a., s.110.

¹¹³ Westerlund, s.110f.

mannen gick mot bilarna och slog med yxan eller för det han utsatt sin fru för (det var inte yttersta utvägen). När mannen tillslut gick mot en fotgängare hade polismännen rätt att skjuta honom i nödvärn. Polismännen valde då att skjuta ett varningsskott. När mannen rusade mot polismannen med yxan, är det ett solklart fall av nödvärn där polismannen hade rätt att skjuta. Återigen fanns inte pepparspray vid den tiden, vilket annars kanske hade fungerat. Enligt Peterssons uppfattning hade elpistol definitivt varit ett alternativ.¹¹⁴

5.2.3 Dödsskjutningen av en knivbeväpnad man i Lindesberg år 2005

Polisen blev kontaktad av ett par föräldrar vars son mådde psykiskt dåligt och attackerade dem. Då polis kom fram hade föräldrarna lämnat huset. Mannen kom ut genom ytterdörren och plockade upp två knivar från verandagolvet vid trappan. Polisen drog sina vapen och kommenderade honom att lägga sig ner på marken. Mannen vägrade. Han blev istället mer aggressiv, gestikulerade med knivarna och hotade att han skulle döda dem. Han gick upp och ner för trappan med knivarna i händerna. Plötsligt började han springa mot polismännen som stod utanför gårdsplanen och utanför en grind. En av polismännen avlossade då ett skott i riktning mot honom (polismannen uppger att han siktade mot låret). Kulan träffade ett järn i grinden, rikoschetterade och träffade mannen i magen. Skottet var dödande.¹¹⁵

Polismannen uppgav att han var fullt övertygad om att mannen påbörjade en attack och att han skulle använda knivarna mot honom såsom han hotat att göra. Han kände sig extremt stressad, livrädd och hade dödsångest. I det ögonblicket kändes det som att han var tvungen att reagera för att inte få knivarna i sig. Åklagaren väckte åtal mot polismannen för grov misshandel och vållande till annans död, grovt brott.¹¹⁶

Tingsrätten ogillade åtalet då polismannen ansågs ha befunnit sig i en nödvärnssituation.¹¹⁷ Föräldrarna samt ytterligare en anhörig överklagade domen.¹¹⁸ Hovrätten kom, liksom tingsrätten, fram till att polismannens uppgifter om att ena grindhalvan var öppen, att mannen hastigt rörde sig mot grinden när han träffades samt att han då befann sig mellan trappan och grinden inte var motbevisade och således skulle ligga till grund för bedömningen. Även hovrätten ansåg att polismannen befunnit sig i en nödvärnssituation. Det var fråga om ett påbörjat brottsligt angrepp och polismannens handlande ansågs inte som uppenbart oförsvarligt eftersom mannen, efter att ha uttalat dödshot, på kort avstånd började springa mot polismännen med knivar i händerna.¹¹⁹

¹¹⁴ Intervju med Petersson, den 12 november 2009.

¹¹⁵ Örebro tingsrätt, B 1384-05, s.5f samt s.25.

¹¹⁶ A.a., s.11 samt bilaga 1.

¹¹⁷ Örebro tingsrätt, B 1384-05, s.29f.

¹¹⁸ Göta Hovrätt, B 949-06, s.1.

¹¹⁹ A.a., s.11ff.

5.2.3.1 Kommentar till fallet

Westerlund menar att det var fråga om en paniksituation och att polismannen handlade i nödvärn. Polismannen siktade, trots den trängda situationen, mot mannens ben. Det dödande skottet var en rikoschett.¹²⁰

Enligt Petersson är det även i detta fall fråga om ett utdraget händelseförlopp där polismännen inte har haft laga befogenhet att använda sitt skjutvapen. Mannen gick upp och ner för trappan med knivar i händerna. Så länge som han bara gjorde det, även om han hotade med att använda knivarna, var det inte yttersta utvägen att använda skjutvapnet enligt lagstiftningen. Polismannen sköt först när mannen kom för nära. Han siktade mot benen och hade enligt Petersson otur då kulan träffade grinden (som var relativt låg och halvöppen).¹²¹

5.2.4 Dödsskjutningen vid knivangrepp i Falkenberg år 2006

En polispatrull beordrades till vårdcentralen i Falkenberg eftersom en man uppträtt förvirrat. Då polismännen tog tag i mannen slet han sig loss och de såg då att han hade en kniv. En av polismännen (B) knuffade bort mannen. Mannen tog då fram kniven. Polismannen (B) höjde då beredskapen och tog fram sitt tjänstevapen. Den andre polismannen (I) hade tappat balansen och låg på marken. Polismannen (B) beordrade mannen att släppa kniven. Det gjorde inte mannen utan istället uppmanade han polismannen att skjuta. Polismännen kunde inte retirera eftersom de befann sig på en trottoar med folk runtomkring. Polismannen (I) använde då OC-spray (pepparspray). Den hade dessvärre ingen effekt och mannen fortsatte att gå mot poliserna med kniven i ena handen. Polismannen (B) siktade då mot mannens lår och avlossade ett skott. Mannen reagerade fortfarande inte utan började istället rusa mot polismännen. Polismannen (B) avlossade då ytterligare ett skott mot mannen, vilket träffade i buken. Avståndet var drygt fyra meter. Mannen fortsatte ändå att gå mot polismannen (B). Ett tredje skott avlossades som träffade mannen i bröstkorgen. Avståndet var då cirka en och en halv meter. Detta var dödande och mannen föll till marken.¹²²

Polismannen som sköt uppgav som förklaring till sitt agerande att han uppfattade situationen som ett direkt hot mot honom och kollegan då mannen var på väg mot dem båda med kniven i "huggläge". Åklagaren inledde förundersökning för tjänstefel, men beslutade att lägga ner den efter förhör med polismännen. Skälen därför var att polismännen på nära håll mötts med våld eller hot om våld. Uppmaningar att släppa kniven samt

¹²⁰ Westerlund, s.113.

¹²¹ Intervju med Petersson, den 12 november 2009.

¹²² Westerlund, s.114.

OC-spray var verkningslöst. Risken för att polisman (I) skulle bli angripen med kniven var överhängande och i det läget var den andre polismannen berättigad att använda sitt tjänstevapen för att först skjuta mot benet och, då det inte hade något effekt, mot högre delar av kroppen.¹²³

5.2.4.1 Kommentar till fallet

Enligt Westerlund bör det påpekas att då polismannen sköt första gången var det fråga om en, såsom han uttrycker det, kontrollerad nödvärnssituation där polismannen riktade skottet mot mannens ben. Det var först när situationen övergick till ett så kallat paniknödvärn som polismannen som sköt inte hade tid att rikta vapnet mot någon särskild kroppsdel.¹²⁴

Enligt Petersson är en gärningsman med kniv på så nära avstånd mycket farlig. Det fanns dock ingen möjlighet att skjuta enligt bestämmelserna om laga befogenhet. Polisen provade med pepparspray, men mannen reagerade inte. Enligt Petersson är det inte alla som reagerar på pepparspray vilket kan bero på att person i fråga är psykiskt sjuk, kraftigt påverkad av alkohol eller droger.¹²⁵

5.2.5 Slutkommentar från Petersson

I samtliga redogjorda fall har det inte funnits någon möjlighet för polismannen att använda sin laga befogenhet att skjuta enligt Petersson. Istället för att skjuta i ett tidigare ”kontrollerat läge” där polismannen har möjlighet att sikta mot benen, har polismännen fått vänta ut situationen tills det har blivit fråga om en nödvärnssituation. Det har då handlat om liv eller död för polismannen. Nödvärnssituationen hade sannolikt kunna undvikas om polismannen hade haft möjlighet att skjuta i ett tidigare läge, eller ännu hellre haft tillgång till en elpistol enligt Petersson.¹²⁶

5.3 Sammanfattning

I detta kapitel har jag inledningsvis redogjort för statistik över polisskjutningar i Skåne mellan åren 1985-2004. Denna statistik visar att den laga befogenheten endast har använts i 5 procent av fallen medan det har varit fråga om nödvärn i 82 procent av fallen. Statistiken visar även bland annat att det genomsnittliga avståndet uppskattningsvis har varit 4,4 meter vid skjutning vilket enligt Petersson beror på att det i de allra flesta fall är fråga om en nödvärnssituation. Vidare har 53 procent av de poliser som skjutit i nödvärn uppgett att de haft en känsla av panik samt dödsångest

¹²³ Westerlund, s.114f.

¹²⁴ A.a., s.115.

¹²⁵ Intervju med Petersson, den 12 november 2009.

¹²⁶ A.a.

vilket enligt Petersson påverkar dem negativt både fysiskt och psykiskt i en situation där de ska bedöma huruvida de ska skjuta eller inte.

I de fyra fall som jag har redogjort för i det andra avsnittet av detta kapitel har det konstaterats att polismännen befunnit sig i en nödvärnssituation. Det har varit fråga om relativt utdragna händelseförlopp där polismännen har skjutit först då motparten gått till angrepp och det blivit fråga om en överhängande fara. Enligt Ulf Petersson har det inte i något av fallen förelegat en laga befogenhet att använda skjutvapen och polismännen har därmed fått "vänta ut" en nödvärnssituation. På frågan hur det skulle kunna undvikas att polismännen försätts i en nödvärnssituation menar Petersson att detta sannolikt hade kunnat förändras om polisen haft möjlighet att skjuta i ett tidigare läge eller haft tillgång till elpistol.

Såsom framgått i mitt arbete finns det enligt både jurister och poliser brister i Sveriges reglering av polisens laga befogenhet att använda skjutvapen. Även Rikspolisstyrelsens etiska råd kritiserar det snåriga regelverket och det ligger i skrivande stund en framställan från styrelsen hos Justitiedepartementet om att lagstiftningen bör ses över.

Med tanke på den kritik som har framförts mot den svenska regleringen finns det därför anledning att göra en utblick och studera hur andra länder har valt att utforma sin lagstiftning.

6 Nordisk utblick

I de föregående kapitlen har det konstaterats att det finns brister i den svenska regleringen för när polisen har laga befogenhet att använda skjutvapen. Polisen använder sig i första hand av nödvärnsrätten och inte den laga befogenheten. Vid undersökningen av hur detta skulle kunna förändras är det intressant att göra en utblick mot andra länder för att se alternativ till hur lagstiftningen kan vara utformad. Jag kommer därför att inleda detta kapitel med att behandla rapporten ”Politiets bruk av skytevåpen i Norden” där en utförlig studie har gjorts mellan Danmark, Finland, Norge och Sverige angående polisens bruk av skjutvapen. Mitt syfte är att reda ut vilken av de fyra länderna som har ”bäst resultat” framförallt vad gäller vilken grund som polisen har använt sig av, men även med tanke på vilka följder som skottlossning har fått. Utifrån rapportens resultat kommer jag sedan att göra en fördjupning i finsk lagstiftning i syfte att undersöka hur de har valt att utforma framförallt den laga befogenhet, men även rätten till nödvärn.

6.1 Den nordiska skjutvapenrapporten

Polisens bruk av skjutvapen kommer alltid att vara kontroversiellt, men ett ofrånkomligt hjälpmedel för att polisen ska kunna sköta sina uppgifter. Olika faktorer såsom reglering och utbildning påverkar polisens användning. Dessa ser olika ut i olika länder. I en strävan efter att få ett ändamålsenligt och restriktivt bruk av skjutvapen är kunskapen om olika länders policy viktig. En jämförelse mellan olika länders lösningar och erfarenheter kan därför ge värdefulla insikter. Detta är tankarna bakom rapporten ”Politiets bruk av skytevåpen i Norden” från år 2005. I rapporten ingår fyra av de nordiska länderna, nämligen Danmark, Finland, Norge och Sverige. För varje land har två frågor behandlats; dels hur lagstiftaren har valt att reglera polisens bruk av skjutvapen, dels hur bruket av skjutvapen gestaltar sig i praktiken. En sammanfattande jämförelse har sedan gjorts mellan länderna av Johannes Knutsson, professor vid polishögskolan i Oslo, och Annika Norée.¹²⁷

Jag kommer till att börja med använda rapportens mycket kortfattade redogörelse av hur den laga befogenheten har utformats i respektive land. Därefter presenteras för detta arbete relevanta delar av den statistik över polisskjutningar som presenteras i jämförelsen mellan länderna samt Knutssons och Norées tolkning och kommentarer kring resultaten. Det poängteras i rapporten att försiktighet måste iaktas vid tolkningen av resultaten då skillnader inte nödvändigtvis behöver bero på olikheterna i ländernas skjutvapenpolicy (det vill säga regelverk, beväpning, utbildning samt uppföljningsrutin). Det konstateras dock att eftersom det är så lika

¹²⁷ Nordisk skjutvapenrapport, s.7ff.

samhällen som jämförs och då det i vissa fall finns skillnader i skjutvapenpolicy är det mest rimligt att hänföra skillnaderna till den.¹²⁸

Vidare bör inledningsvis betonas att respektive land använder olika begrepp för det som i Sverige kallas polisens ”användning av våld”. Enligt rapporten är det dock ur juridisk synpunkt rätt att tala om en laga befogenhet i samtliga länder, varför detta begrepp används genomgående.¹²⁹

6.1.1 Kort om respektive lands lagstiftning

Den laga befogenheten utgör i straffrättslig mening en ansvarsfrihetsgrund i samtliga nordiska länder. I Norden är likheterna stora vad gäller polisens rätt att använda våld. Däremot har länderna valt olika lösningar för bruket av skjutvapen, vilket bland annat yttrar sig i regelverket. Detta påverkar enligt rapporten det faktiska bruket som i sin tur berör antalet skadade, antalet dödade samt antalet traumatiserade poliser.¹³⁰

Polisens rätt att använda våld kan utformas på olika sätt enligt rapporten. Ett alternativ är att, såsom Sverige har gjort i 1984 års polislag, ange vissa ramvillkor och sedan försöka precisera dessa. Ett annat alternativ är att ge polisen en generell befogenhet att använda våld, såsom den finska och norska lagstiftaren har gjort i respektive lands polislagar, båda från år 1995. Slutligen kan man göra som Danmark valde i sin polislag från år 2004 där delar av den laga befogenheten regleras, medan resterande delar täcks av allmänna straffrättsliga ansvarsfrihetsgrunder, exempelvis nödvärn. Sådana ansvarsfrihetsgrunder tillämpas även i de övriga tre nordiska länderna, vid sidan av polisens särskilda rätt att använda våld. En polis har således samma rätt som alla andra att använda våld i nödvärn enligt respektive lands lagstiftning. Enligt rapporten är ansvarsfrihetsgrunderna, med några undantag, fullt ut jämförbara mellan länderna.¹³¹

Även regleringen av polisens laga befogenhet att använda skjutvapen kan utformas på olika sätt. Danmark är det enda landet i Norden som reglerar detta i lag, nämligen i 2004 års polislag (ytterligare regler finns även på lägre författningsnivå). I Finland regleras bruket av skjutvapen genom Inrikesministeriets *förordning om polisens användning av maktmedel* från år 2004. I Norge används Justitiedepartementets *våpeninstruks för politiet* från år 1989. Sverige har med sin skjutvapenkungörelse från år 1969 därmed det äldsta regelverket (förutom Rikspolisstyrelsens föreskrifter från år 2001). Enligt rapporten är det en brist både i Norge, men framförallt i Sverige, att polisen tvingas rätta sig efter regler om vapen användning som är skrivna för flera decennier sedan. I länderna begränsas polisens rätt att skjuta av olika gemensamma principer, däribland principerna om behov och

¹²⁸ Nordisk skjutvapenrapport, s.148 och s.150.

¹²⁹ A.a., s.141.

¹³⁰ A.a., s.139.

¹³¹ A.a., s.140f.

proportionalitet. Bruket av skjutvapen ska betraktas som den sista utvägen i samtliga nordiska länder.¹³²

Slutligen bör upplysas att Norge är det enda av de fyra länderna vars polis i yttre tjänst normalt sett uppträder obehäpnad medan Finland är det land som har störst tillgänglighet då specialvapen kan finnas i beredskap i särskilda patruller. Däremellan kommer Danmark och Sverige där poliserna har omedelbar tillgång till sina tjänstevapen, men inte förstärkningsvapen.¹³³

6.1.2 Jämförelse av antalet inrapporterade fall där polisman har avlossat skott samt konsekvenserna därav

I rapporten har antalet fall där poliser använt skjutvapen samt konsekvenserna av de händelser där skjutningar har ägt rum jämförts mellan de fyra nordiska länderna. Både det absoluta och det relativa talet i förhållandet till befolkningen har jämförts. I Sverige behöver polismän, i motsats till de andra länderna, endast rapportera vapen användning då skott har avlossats, inte fall av hot med skjutvapen. Därför saknas statistisk från Sverige i det avseendet. Intressant för detta arbete är framförallt antalet fall av skottlossning samt dess följder och det är endast dessa resultat från rapporten som jag kommer att redovisa. Det har, enligt rapporten, inte funnits några påtagliga förändringar i respektive lands skjutvapenpolicy under redovisad tidsperiod.¹³⁴ Tabellen nedan har hämtats från rapporten och delvis redigerats.

Tabell 1. Antal avlossade skott samt konsekvenserna därav.

	Danmark	Finland	Norge	Sverige
Avlossade skott	14.1	15.7	2.3	25.6
per milj. inv.	2.7	3.0	0.5	2.9
Skadad/dödad motpart	4.6	2.0	1.1	7.4
per milj. inv.	0.86	0.39	0.26	0.84
därav skadade	3.7	1.7	1.0	6.1
per milj. inv.	0.70	0.33	0.23	0.69
därav dödade	0.86	0.29	0.14	1.29
per milj. inv.	0.16	0.06	0.03	0.14

I tabellen redovisas resultaten i genomsnitt per år samt per miljon invånare. För varje land redovisas medelvärden över sju år. I Danmark, Norge och Sverige är tidsperioden 1996-2002 och i Finland 1997-2003. I tabellen har man slagit ihop kategorierna antalet skadade och dödade eftersom det endast är i extrema undantagsfall som polisen skjuter med avsikt att döda. Kategorierna redovisas emellertid även separat.¹³⁵

¹³² Nordisk skjutvapenrapport, s.141f.

¹³³ A.a., s.146f.

¹³⁴ A.a., s.143 och s.148.

¹³⁵ A.a., s.148.

Enligt rapporten är det mest intressant att jämföra länderna utifrån hur det ser ut per miljon invånare eftersom detta tydligast säger något om olikheterna. Att jämföra dödsskjutningar är svårt eftersom det inträffar ytterst sällan.¹³⁶

I rapporten konstateras att länderna kan grupperas två och två, Danmark och Sverige respektive Finland och Norge. I Danmark och Sverige avfyrar poliser nämligen relativt sett lika ofta sina skjutvapen och har samma nivå på antalet skadade/dödade personer. Mellan Norge och Finland finns både olikheter och viktiga likheter utifrån resultaten. Finska poliser avlossar skott oftare än norsk polis. Vad gäller följderna av skottlossningen finns det emellertid ingen skillnad mellan finsk och norsk polis. Danmark och Sverige både skjuter mer och har fler händelser med skadade/dödade än Norge. I jämförelse med Finland avlossar dock danska och svenska poliser skott på samma nivå, men i Finland är det färre händelser med skadade/dödade. Anledningen till att Norge har färre skjutningar och färre konsekvenser beror enligt rapporten antagligen på deras skjutvapenpolicy då de regelmässigt uppträder obehäpnade. Det mest intressanta är enligt rapporten det finska resultatet då de trots en hög skjutnivå har få skadade/dödade personer. Det måste finnas något i deras skjutvapenpolicy som ger dessa resultat.¹³⁷

En av förklaringarna till detta kan enligt rapporten vara att skott inte riktas direkt mot motparten i Finland, vilket bekräftas av finsk data. Visserligen finns inte begreppet varningsskott i den finska regleringen, men undersökning visar att drygt hälften av skotten, 51 procent, riktades mot marken eller luften. Av de skott som riktades mot objekt träffade endast 13 procent människor. Å andra sidan konstateras det i rapporten att även Sverige och Norge har en hög andel varningsskott, ungefär 40 procent.¹³⁸

6.1.3 Jämförelse avseende grunderna för vapen användning

Enligt rapporten är grunderna för vapen användning en viktig komponent vid polisens skottlossning. Uppgifterna från de olika länderna är dessvärre inte direkt jämförbara med varandra, men enligt rapporten går det ändå att fastställa tyngdpunkterna. När dansk polis skjuter är det enligt rapporten fråga om nödvärn i drygt 67 procent av fallen. I Sverige dominerar nödvärn helt och utgör 81 procent av de fall där skottlossning har skett. I Finland däremot är den vanligaste grunden laga befogethet, vilken utgör 65 procent, medan nödvärn endast är 23 procent och en kombination av nödvärn och laga befogethet 12 procent. Visserligen ingår hot med skjutvapen i de finska uppgifterna. Det påpekas dock i rapporten att även om alla nödvärnssituationer i Finland hade resulterat i skottlossning (vilket inte är

¹³⁶ Nordisk skjutvapenrapport, s.149ff.

¹³⁷ A.a., s.155f.

¹³⁸ A.a., s.157.

troligt) hade skottlossning med stöd av den laga befogenheten ändå uppgått till drygt 40 procent. Information om grunderna för vapen användning saknas för Norge. Utifrån den norska policyn konstateras det emellertid i rapporten att skottlossning troligen sker under kontrollerade former och att laga befogenheten därmed säkerligen utgör den vanligaste grunden även i Norge.¹³⁹

Enligt rapporten beror ovanstående skillnader i vilka grunder som polisen brukar vid skottlossning framförallt på respektive lands regelverk. Det riktas hård kritik mot den svenska skjutvapenkungörelsen i rapporten, vilket framgår av följande uttalande:

”Vår bedömning är att utformningen av den svenska skjutkungörelsen gör den så gott som otjänlig. Den försätter svenska poliser i en situation där de otydliga reglerna gör det mycket svårt att skjuta med stöd av den laga befogenheten. De danska, finska och norska poliserna har således en större vana att skjuta med stöd av polisens särskilda rätt att skjuta. Vid sådan skottlossning har poliserna i regel mer kontroll över situationen, eftersom skottlossning sker under genomtänkta förhållanden, vilket givetvis – när det väl skall skjutas – är det eftersträvarvärdade.”¹⁴⁰

I rapporten poängteras det att både polisen och angriparen är stressade i en nödvärnssituation. Det är då vanligt att inlärd färdigheter glöms bort eller att poliserna använder sina vapen mindre skickligt än då de brukas under ordnade förhållanden. I en nödvärnssituation ökar därmed sannolikt risken för svårare skador än när polisen använder skjutvapnet inom ramen för den laga befogenheten. Enligt rapporten utmärker sig Finland i detta avseende då de finska poliserna ser det som ett misslyckande att skjuta i nödvärn. För att förhindra felaktigt bruk av skjutvapen är det enligt rapporten viktigt att polisen vet vad som gäller. Regelverk, beväpning, utbildning och uppföljning är därför av elementär betydelse. Rapportens undersökning visar att en klar och tydlig vapenpolicy är avgörande för den enskilde polisens användning av skjutvapen och i slutändan även för följderna av vapenbruket. Enligt rapporten vilar det ett stort ansvar på lagstiftaren och polisledningen. Det poängteras att det aldrig får accepteras att en polisman skjuter i andra fall än när det är försvarligt.¹⁴¹

6.2 Finlands lagstiftning

I den nordiska skjutvapenrapporten framkommer det att den finska polisen, i motsats till framförallt den svenska, i betydligt fler fall skjuter med stöd av den laga befogenheten. Denna skillnad beror enligt rapporten framförallt på respektive lands regelverk. Jag kommer därför i detta kapitel att fördjupa mig i finsk lagstiftning i syfte att undersöka hur deras regelverk har utformats. I de följande avsnitten kommer jag först att redogöra för den finska polisens laga befogenhet att använda våld och skjutvapen för att

¹³⁹ Nordisk skjutvapenrapport, s.157f.

¹⁴⁰ A.a., s.158, citat s.158.

¹⁴¹ A.a., s.160.

sedan gå över till nödvärnsrätten. Slutligen kommer jag att redogöra för förhållandet mellan den laga befogenheten och rätten till nödvärn i Finland. Inledningsvis bör dock betonas att man i Finland talar om polisens ”maktmedel” istället för, som i Sverige, polisens ”användning av våld”.¹⁴²

6.2.1 Polisens rätt att använda maktmedel

I den finska strafflagens 4 kapitel 6 § finns det sedan en reform år 2004 en allmän bestämmelse om maktmedelsanvändning i samband med tjänsteuppdrag eller av någon annan jämförbar orsak. Enligt denna bestämmelse ska rätten att använda maktmedel alltid bestämmas särskilt genom lag.¹⁴³ I varje specialbestämmelse anges sedan hur situationen måste se ut för att berättigade personer ska få bruka maktmedel.¹⁴⁴

Den viktigaste lagen i Finland med bestämmelser om polisens befogenheter är polislagen.¹⁴⁵ Polisens maktmedelsanvändning regleras i 27 § polislagen som innehåller ett allmänt stadgande om polisens rätt att använda maktmedel.¹⁴⁶ Bestämmelsens första och andra stycke har följande lydelse:

27 § I ett tjänsteuppdrag får en polisman för att bryta ner motstånd, avlägsna en person från en plats, gripa en person, förhindra att någon som berövats sin frihet flyr, avlägsna ett hinder eller avvärja ett överhängande brott eller någon annan farlig gärning eller händelse använda maktmedel i den mån det behövs och kan anses försvarligt.

Huruvida maktmedlen är försvarliga skall bedömas med hänsyn till hur viktigt och brådskande uppdraget är, hur farligt motståndet är, vilka resurser som står till förfogande samt övriga omständigheter som inverkar på helhetsbedömningen av situationen.

Det konstateras i förarbetet till bestämmelsen att det ofta är fråga om överraskande situationer för polismän när de använder maktmedel. Det bedöms därmed som omöjligt att utforma ett lagstadgande där användningen av maktmedel, de redskap som får användas och en prioriteringsordning av de ”rättsgoda” (rättsligt skyddade intressen) som ska skyddas anges på ett uttömmande sätt. Enligt förarbeten krävs det vid behov, för polisens säkerhet samt för de personer som ska skyddas, ett effektivt bruk av maktmedel. Det får därför inte vara någon detaljerad reglering som specificerar de olika situationerna eller medlen. I en brådskande situation krävs det snabba åtgärder. Har polisen ett detaljerat regelverk leder det till att bedömningen huruvida förutsättningar för att använda maktmedel föreligger tar oskäligt lång tid, vilket kan få förödande konsekvenser i det enskilda fallet.¹⁴⁷

¹⁴² Nordisk skjutvapenrapport, s.141.

¹⁴³ RP 44/2002 rd, s.20.

¹⁴⁴ Frände, Dan, *Allmän straffrätt*, 2004, s.171.

¹⁴⁵ Helminen m.fl., *Polisrätt*, 2000, s.46.

¹⁴⁶ A.a., s.118.

¹⁴⁷ RP 57/1994 rd, detaljmotivering till 27 § polislagen.

6.2.1.1 27 § första stycket polislagen - förutsättningar för bruk av maktmedel

I 27 § första stycket polislagen anges under vilka förutsättningar som en polisman har rätt att använda maktmedel. Enligt förarbeten begränsar detta stadgande inte den rätt till nödvärn som tillkommer envar, utan definierar den rätt att bruka maktmedel som polisen har utöver de normala medborgerliga rättigheterna.¹⁴⁸ Polismannen ska således befinna sig i tjänsteutövning för att ha rätt att använda sig av maktmedel.¹⁴⁹ I bestämmelsen har ingen närmare precisering av tjänsteutövningens natur angivits, utan alla typer av åtgärder inom ramen för polisens behörighet kan komma i fråga.¹⁵⁰

Maktmedlens syften som anges i 27 § första stycket polislagen kan indelas i tre grupper. Maktmedel får för det första användas för att bryta ner motstånd, avlägsna hinder samt föra bort en person från en viss plats. När det gäller motstånd förutsätter det någon form av aktivitet. Huruvida det föreligger ett aktivt motstånd eller inte saknar emellertid praktisk betydelse då polisen uttryckligen har getts rätt att använda maktmedel även för att avlägsna personer som vägrar flytta på sig. Att avlägsna ett hinder innebär till exempel att polisen river en olaglig vägspärr. För det andra får polisen använda maktmedel för att genomföra gripanden och för att hindra den som är berövad friheten, från att fly. För det tredje har polisen rätt att använda sig av maktmedel för att avvärja ett överhängande brott eller någon annan farlig gärning eller händelse.¹⁵¹ Med uttrycket ”någon annan farlig gärning” avses enligt förarbeten till exempel ett förfarande för vilket inget straff följer eftersom gärningsmannen inte känner till följderna av sin gärning eller av någon annan orsak inte är straffrättsligt ansvarig för den (gärningsmannen kanske avbryter innan följderna har blivit slutliga). En ”händelse” är en förändring i förhållandena som orsakas av något annat än mänsklig vilja, till exempel av ett djur eller naturkrafter.¹⁵²

När polismannen använder sig av maktmedel ska förutsättningarna därför finnas eller vara omedelbart förestående. Slutligen bör även nämnas att polisen endast får använda maktmedel så länge som förutsättningarna för att börja använda maktmedel finns.¹⁵³

6.2.1.2 27 § andra stycket polislagen – vilka kriterier som ska beaktas vid försvarlighetsbedömningen

Även om förutsättningarna i 27 § första stycket polislagen är uppfyllda för användande av maktmedel, måste det även beaktas huruvida de maktmedel

¹⁴⁸ RP 57/1994 rd, detaljmotivering till 27 § polislagen.

¹⁴⁹ Helminen m.fl., s.286.

¹⁵⁰ A.a., s.296.

¹⁵¹ Frände, s.171.

¹⁵² RP 57/1994 rd, detaljmotivering till 27 § polislagen.

¹⁵³ A.a.

som används är försvarbara. I 27 § andra stycket polislagen anges de kriterier som ska beaktas vid försvarlighetsbedömningen.¹⁵⁴

Försvarlighetsbedömningen ska alltid ske utifrån en helhetsbedömning av den enskilda situationen. Faktorer såsom uppgiftens viktighet och brådskande natur, motståndets farlighet och de resurser som står till buds ska ställas i relation till varandra på ett sakligt sätt. Bruket av maktmedel ska i första hand riktas mot föremål, exempelvis ett farligt redskap som personen använder, inte direkt mot personen. Förutom de direkta följderna ska även övriga eventuella risker beaktas, framförallt då det finns risk för att åtgärden kan orsaka betydande skada eller fara för utomstående. Vidare ska maktmedel användas på ett allmänt godtagbart och säkert sätt. Dess följder ska kunna förutses.¹⁵⁵

6.2.2 Skjutvapen som hjälpmedel vid användning av maktmedel

Enligt 54 § polislagen får Inrikesministeriet i förordning ge närmare bestämmelser om bland annat polisens användning av maktmedel.¹⁵⁶ Vid användning av andra maktmedel än kroppskrafter får Inrikesministeriets *förordning om polisens användning av maktmedel* (hädanefter benämnd PMF) relevans. Förordningen innebär en precisering och ett förtydligande av polislagens regler. Enligt 2 § p.3 PMF omfattar begreppet ”användning av skjutvapen” förutom själva avlossningen av skott även varning för användning och hot med skjutvapen. Villkoren för bruket av maktmedel, däribland skjutvapen, anges i 4 § PMF.¹⁵⁷ Bestämmelsens första och andra stycke har följande lydelse:

4 § De maktmedel som avses i denna förordning kan användas i sådana situationer som avses i 27 § 1 mom. i polislagen.

När det gäller val och användning av maktmedel bör man beakta sannolika effekter och följder av användningen av maktmedel med avseende på den person som blir föremål för dem och i synnerhet utomståendes säkerhet. Bedömningen av effekter och följder bör vara fortgående. Det kraftigaste maktmedlet är användning av skjutvapen. Skjutvapen får endast användas om det inte finns några mindre farliga medel att tillgå för att klara av en situation och det är fråga om att stoppa en persons verksamhet som förorsakar direkt och allvarlig fara för en annan persons liv eller hälsa. Skjutvapen får även användas under brådskande och viktiga uppdrag i syfte att avlägsna hinder som utgörs av föremål, djur eller fast egendom. Skjutvapen får inte användas för att skingra folksamlingar eller avlägsna en person från en plats, såvida inte i 18 § 2 mom. 4 punkten i polisförordningen avsedda gaspatroner eller andra patroner används i skjutvapnet i enlighet med särskilda föreskrifter. Beslut om användning av skjutvapen för att skingra allmänna sammankomster fattas av polisman som hör till befälet.

¹⁵⁴ RP 57/1994 rd, detaljmotivering till 27 § polislagen.

¹⁵⁵ A.a.

¹⁵⁶ Helminen m.fl., s.307.

¹⁵⁷ Nordisk skjutvapenrapport, s.49f.

I 4 § första stycket PMF konstateras att bruket av maktmedel är bundet till de situationer som anges i 27 § första stycket polislagen. I andra stycket åläggs polismannen först och främst att genomföra en slags fortgående riskanalys, att uppskatta och bedöma vilka effekter bruket av maktmedel sannolikt får. Det slås sedan fast att användning av skjutvapen är det allvarligaste maktmedlet. Utifrån detta poängteras det sedan att skjutvapen endast får användas om det inte finns tillgång till mindre farliga maktmedel för att klara av situationen och ”det är fråga om att stoppa en persons verksamhet som förorsakar direkt och allvarlig fara för en annan persons liv eller hälsa”. Resten av stycket innehåller mindre undantag från huvudregeln när skjutvapen får användas.¹⁵⁸

PMF innebär enligt doktrin en skärpning i jämförelse med det allmänna stadgandet i 27 § polislagen. Enligt doktrin kan en förordning emellertid inte minska på de rättigheter som följer enligt ett lagstadgande då den endast utgör en närmare precisering.¹⁵⁹

6.2.3 Nödvärnsrätten

En polisman har, liksom var och en, rätt till nödvärn för att försvara sig själv eller någon annan.¹⁶⁰ Nödvärnsrätten regleras i 4 kapitlet 4 § första stycket strafflagen¹⁶¹ och har följande lydelse:

4 § En försvarshandling som är nödvändig för att avvärja ett påbörjat eller överhängande obehörigt angrepp är tillåten som nödvärn, om inte handlingen uppenbart överskrider det som utifrån en helhetsbedömning skall anses försvarligt. Vid bedömningen skall beaktas angreppets art och styrka, försvararens och angriparens person samt övriga omständigheter.

Innan reformeringen av strafflagen år 2004 gällde en så kallad absolut nödvärnsrätt – alla maktmedel som var nödvändiga kunde användas för att avvärja ett angrepp oberoende av hur stor skada som orsakades eller hur mycket som räddades genom försvarshandlingen. Efter reformen råder emellertid istället en relativ nödvärnsrätt som bygger på en intresseavvägning.¹⁶²

Nödvärnsbestämmelsen gäller ”obehöriga angrepp”. De flesta angrepp utgörs av mänskliga handlingar (andra typer av faror avvärjs med stöd av bestämmelsen om nödtillstånd). Att angreppet ska vara obehörigt betyder att det ska utgöra en brottsbeskrivningsenlig handling. För att en nödvärnshandling ska få vidtas måste angreppet vidare vara påbörjat eller överhängande. Det är i regel inte svårt att bestämma när ett angrepp är påbörjat. Vad gäller ett överhängande angrepp så krävs att det objektivt sett föreligger en mycket hög sannolikhet för att ett obehörigt angrepp inleds. Det förutsätts att det sannolika angreppet ligger nära i tiden. Ett

¹⁵⁸ Nordisk skjutvapenrapport, s.50.

¹⁵⁹ A.a., s.50.

¹⁶⁰ Helminen m.fl., s.286.

¹⁶¹ Frände, s.156.

¹⁶² RP 44/2002 rd, s.119f.

överhängande angrepp föreligger när ett straffbart försök har inletts. I undantagsfall anses det dock som överhängande även om försökspunkten inte har nåtts, såsom när ett tidigt ingripande leder till att lindrigare medel används i jämförelse med ett senare skede. Det bör även nämnas att nödvärnsrätten gäller alla typer av rättsligt skyddade intressen, både individuella och allmänna.¹⁶³

Försvårshandlingen måste vidare vara nödvändig för angreppets avvärjande. Det får således inte finnas några andra och lindrigare alternativ.¹⁶⁴

6.2.3.1 Försvårighetsbedömningen

Även om det anses nödvändigt att bruka en viss mängd maktmedel för att avvärja ett obehörigt angrepp måste försvårshandlingen också klara av en försvårighetsbedömning. I bestämmelsen anges uttryckligen några omständigheter som måste tas hänsyn till samtidigt som det konstateras att även övriga omständigheter ska beaktas. Vad gäller ”angreppets art och styrka” menas med art bland annat hur pass överraskande angreppet kom och var det genomfördes. Med styrka avses framförallt angreppets farlighet, det vill säga om bara kroppskrafter användes eller om även livsfarliga verktyg förekom. Vidare ska ”försvårens och angriparens person” beaktas. Härmed avses framförallt egenskaper såsom kön, ålder och fysisk styrka, men även berusningsgrad, sinnesjukdom och utbildning kan inverka på bedömningen. Begreppet ”övriga omständigheter” kan innefatta värdet på det intresse som ska skyddas genom försvårshandlingen, värdet på det intresse som offras och arten samt styrkan hos försvårshandlingen.¹⁶⁵

6.2.4 Förhållandet mellan polisens rätt att använda maktmedel och nödvärn

Skillnaden mellan polisens rätt att använda maktmedel och nödvärn är att den första grunden brukas offensivt medan den andra används mer defensivt. Genom maktmedel tvingas den som tjänsteåtgärden riktas mot att föga sig till åtgärden eller att tåla att den används. Vid nödvärn är det istället fråga om att ett angrepp avvärjs. Det har i finsk doktrin och praxis sedan lång tid tillbaka ansetts att nödvärnsbestämmelsen går före bestämmelsen om bruket av maktmedel då de båda grunderna är parallella.¹⁶⁶ Enligt Dan Frände, professor i straff- och processrätt vid Helsingfors Universitet, saknas det emellertid egentligen betydelse huruvida vapen användningen bedöms enligt 27 § polislagen och PMF eller enligt 4 kapitlet 4 § strafflagen när frågan är om en polismans skjutvapen användning varit tillåten eller inte. Att vapen användning mot en person inte skulle omfattas av nödvärn men vara tillåtet enligt PMF och 27 § polislagen är inte möjligt enligt Frände.

¹⁶³ Frände, s.157ff.

¹⁶⁴ A.a., s.163.

¹⁶⁵ A.a., s.165f.

¹⁶⁶ Helminen m.fl., s.287 samt Nordisk skjutvapenrapport, s.52.

Det föreligger dock ingen likhet i övrigt då det som polisen kan genomföra med hjälp av 27 § polislagen sällan täcks av nödvärnsreglerna.¹⁶⁷

6.3 Sammanfattning

I den nordiska skjutvapenrapporten riktas det hård kritik mot den svenska skjutvapenkungörelsen eftersom den anses som obegriplig och därmed obrukbar för den enskilde polismannen då han eller hon har att avgöra huruvida en laga befogenhet att skjuta föreligger. Det konstateras att grunden för vapen användning i Sverige domineras av nödvärnsrätten medan de finska poliserna i stor utsträckning använder sig av den laga befogenheten. Enligt rapporten beror dessa skillnader framförallt på respektive lands regelverk.

I Finland har polisen, i jämförelse med Sverige, fått en generell befogenhet att använda våld. När det gäller användningen av skjutvapen mot en person får det enligt 4 § PMF användas för att stoppa den ifrågavarande personens verksamhet som medför direkt och allvarlig fara för någons liv eller hälsa, när vapen användning är det enda alternativet. Även den laga befogenheten att använda skjutvapen har således utformats på ett annorlunda sätt jämfört med lydelsen i den svenska skjutvapenkungörelsen där polisen endast i tre särskilt kvalificerade fall får använda skjutvapen. Detta kommer att analyseras närmare i nästa kapitel.

¹⁶⁷ Nordisk skjutvapenrapport, s.8 och s.57.

7 Analys

I Sverige har polisen en laga befogenhet att använda skjutvapen. Åtminstone är tanken att det ska finnas en laga befogenhet för den enskilde polismannen att, efter eget omdöme, använda sitt tjänstevapen. I enlighet med min teori och som bekräftats i mitt arbete är detta emellertid inte en laga grund som polismannen i praktiken använder sig av. Istället blir det i de allra flesta fall fråga om en nödvärnssituation. Detta innebär i själva verket att polismannen ingriper till skydd för samhället med sitt liv som insats. Syftet med mitt arbete har varit att undersöka huruvida regleringen för när polisen har rätt att använda skjutvapen bör förändras, vilket jag i det följande nu kommer att analysera.

7.1 Brister i lagstiftningen

Anledningen till att den enskilde polismannen inte använder sig av den laga befogenheten när denne använder tjänstevapnet är enligt min mening inte konstigt utifrån det regelverk som finns på området. Visserligen är jag inte polis, men utifrån den kunskap som jag har om gällande lagstiftning skulle jag aldrig våga luta mig tillbaka på den laga befogenheten då ett så allvarligt och ytterst ingripande medel som skjutvapen ska användas.

Var i regleringen är det då som det brister? Till att börja med är det enligt min mening ett problem att polismannen har en rad olika faktorer att beakta från fyra olika regelverk innan användande av skjutvapen kan komma ifråga. Enligt 2 § skjutvapenkungörelsen ska polismannen nämligen först och främst förvissa sig om att det överhuvudtaget är fråga om ett sådant fall som avses i 10 § p.2 polislagen eller 24 kapitel 2 § BrB. Polismannen ska sedan avgöra huruvida något av de tre särskilt uppräknade fallen i skjutvapenkungörelsen föreligger. Vid ingripande enligt första fallet måste polismannen bedöma om vederbörande *på sannolika skäl* är misstänkt för något av de särskilt uppräknade brotten eller, för ingripande enligt det andra fallet, om personen i fråga är frihetsberövad på grund av något av dessa brott. Ska ett omhändertagande ske i enlighet med det tredje fallet måste polismannen avgöra om vederbörande ”uppenbarligen är farlig för annans liv eller hälsa”. För samtliga situationer måste polismannen dessutom bedöma huruvida ett omedelbart ingripande är nödvändigt eller inte. Kan polismannen svara jakande på dessa olika förutsättningar som hittills har räknats upp ska denne sedan avgöra huruvida ett användande av skjutvapnet kan anses försvarligt enligt 8 och 10 §§ polislagen. Dessutom innehåller både skjutvapenkungörelsen och Rikspolisstyrelsens föreskrifter en rad ytterligare omständigheter som ska beaktas (se 3.5.2.2).

Verkar detta krångligt? Betänk då att det i verkligheten dessutom ofta är fråga om plötsligt uppkomna, hotfulla situationer där polismannen snabbt har att avgöra hur han eller hon ska handla. Polismannen sitter inte tryggt

bakom ett skrivbord med möjlighet att slå upp de olika bestämmelserna och rådgöra med sina kollegor såsom många andra yrkesverksamma har möjlighet till då ett svårt beslut ska fattas. Denne befinner sig i ”skarpt läge”.

Vad gäller de tre särskilt kvalificerade fallen i 2 § skjutvapenkungörelsen som lagstiftaren valt ut är de inte helt okomplicerade och enligt min mening oerhört preciserade. Liksom diskuterats i doktrin, bland de få forskare som har behandlat polisens laga befogenhet, kan det först och främst ifrågasättas vad som menas med att ett ”omedelbart ingripande är nödvändigt”. Ska det tolkas som ett uttryck för behovsprincipen i polislagen? Enligt Norée är detta oklart och enligt hennes uppfattning har innebörden aldrig preciserats eller exemplifierats. Vad jag kan se finns det inte heller vägledning i förarbeten, det vill säga i den elva sidor långa promemoria som föregick skjutvapenkungörelsen. Frågan är då hur en polisman ska kunna tolka innebörden av kungörelsens text när inte ens juristerna klarar av det? Det konstateras dock i doktrin att uttrycket antagligen innebär att polismannen i praktiken inte får ingripa i andra fall än de som redan omfattas av nödvärnsbestämmelserna. Det kan vidare ifrågasättas hur en polisman vid ingripandet ska kunna avgöra huruvida vederbörande faller inom misstankegraden ”på sannolika skäl”? Dessutom torde det vara svårt för polismannen i vissa situationer att avgöra vilket brott det är fråga om. Hur ska en polisman i det initiala läget kunna avgöra om det till exempel rör sig om ett rån eller en grov stöld? Vad har egentligen uppräknningen av de olika brotten för betydelse i praktiken? Liksom konstaterats i doktrin har inte alltid brottets art något att göra med hur farlig personen i fråga är vid tiden för ingripandet. Slutligen kan det ifrågasättas hur en polisman ska kunna avgöra huruvida en person ”uppenbarligen är farlig för annans liv eller hälsa” eftersom det inte finns definierat eller exemplifierat vare sig i förarbeten eller i praxis.

Sammanfattningsvis kan det enligt min mening således konstateras att det dels finns en brist i att befogenheten regleras av olika bestämmelser i fyra olika regelverk, dels att det finns uppenbarliga brister i skjutvapenkungörelsen. 2 § skjutvapenkungörelsen är, liksom konstateras bland annat i doktrin, en snårig bestämmelse med vaga och obeprövade rekvisit. Dessutom är det enligt min mening anmärkningsvärt att det mest ingripande medel från statens sida regleras av en kungörelse som trädde i kraft för flera decennier sedan. Samhället har genomgått en omfattande utveckling under denna tidsperiod och brottsligheten idag kan inte jämföras med den typ av brottslighet som polisen arbetade med för 40 år sedan. Det är brukligt att lagstiftningen förändras i takt med samhällsutvecklingen och det är enligt min mening egendomligt att Rikspolisstyrelsen först nu har lämnat en framställan till Justitiedepartementet om att regelverket bör ses över.

Det har i avsnitt 3.5 visserligen framgått att bestämmelserna i skjutvapenkungörelsen och Rikspolisstyrelsens föreskrifter endast ska anses som verkställighetsföreskrifter till 10 § polislagen. Utifrån kravet på lagstöd

i regeringsformen och EKMR får skjutvapen aldrig användas i vidare utsträckning än vad den laga befogenheten enligt polislagen medger. I doktrin har det med denna utgångspunkt hävdats att det inte händer någonting om polismannen har brukat sitt skjutvapen inom ramen för den laga befogenheten men i strid med skjutvapenkungörelsens föreskrifter. Skulle det därmed kunna påstås att polisen har rätt att bruka skjutvapen i den utsträckning som 10 § polislagen medger våldsanvändning? Detta är enligt min mening oklart. Jag lämnar dock den frågan därhän då polisen de facto endast i yttersta undantagsfall använder sig av den laga befogenheten vid skottlossning och mig veterligen har en polisman aldrig åberopat enbart 10 § polislagen som lagstöd då skjutning har skett. Det intressanta är att polismannen överlag inte använder den laga befogenheten då skjutvapnet brukas.

Vad gäller 3 § skjutvapenkungörelsen där polismannen, efter särskilt medgivande, har laga befogenhet att skjuta även i andra fall än de tre situationer som räknas upp i 2 § skjutvapenkungörelsen har detta ingen betydelse då den enskilde polismannen självständigt har att fatta ett beslut. Det konstaterades i förarbetet (se 3.5.2.1) att det utöver de tre särskilt angivna situationerna i 2 § skjutvapenkungörelsen även finns andra fall då användande av skjutvapen är påkallat, vilket löstes genom denna efterföljande bestämmelse. Enligt min uppfattning är det dock i de flesta situationer fråga om att en polisman självständigt har att fatta ett beslut. Oavsett måste polismannen i alla situationer ha klart för sig vilka regler som gäller och känna sig trygg i sin roll då bruket av skjutvapen, såsom redan påtalats, är det farligaste hjälpmedel en polisman kan använda sig av.

7.2 Konsekvenserna av dagens reglering

Som framgått i avsnitt 3.5.2 är det enligt vad som följer av 2 § skjutvapenkungörelsen i praktiken inte möjligt för polismannen att använda sitt skjutvapen i andra situationer än de som redan omfattas av nödvärnsbestämmelsen. Ska en person som är misstänkt för stöld gripas får polismannen inte under några omständigheter, trots att personen i fråga kanske är påverkad, hotfull och bedöms vara farlig för andra människor, skjuta enligt den laga befogenheten eftersom brottet inte är med i den brottskatalog som följer av skjutvapenkungörelsen (om inte polismannen vågar använda sig av det tredje oklara fallet ”uppenbarligen är farlig för annans liv eller hälsa”). Polismannen får i en sådan situation ”vänta” med att ingripa tills en nödvärnssituation uppstår och det blir fråga om ett ”påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp” antingen mot polismannen, dennes kollegor eller mot tredje man. Även om det skulle vara fråga om ett av de brott som räknas upp i skjutvapenkungörelsen skulle polismannen emellertid ändå troligen inte våga ingripa med hjälp av den laga befogenheten eftersom det är oklart vad som menas med uttrycket att ett ”omedelbart ingripande är nödvändigt”. Skjutvapenkungörelsen fyller således ingen funktion för den enskilde polismannen som istället får använda sig av nödvärnsbestämmelsen i BrB.

Konsekvenserna av dagens lagstiftning ser vi enligt min mening tydligt i de senaste årens polisskjutningar som jag har redogjort för under avsnitt 5.2. Detta urval kan visserligen inte säga något generellt om polisskjutningar i Sverige. Jag finner det dock anmärkningsvärt att polismännen inte i något av dessa fall har haft en laga befogenhet att använda sitt skjutvapen och ingripa i ett tidigare skede av händelseförloppet. I Eskilstunafallet (se 5.2.1) fanns uppgifter om att den misstänkte var beväpnad med kniv. På plats fanns ett flertal poliser med dragna vapen. Då den misstänkte började gå mot polismännen, backade dessa ett tjugotal meter, varpå den misstänkte plötsligt började springa mot en av polismännen som till slut nödgades skjuta i nödvärn. Det var, såsom Petersson påtalat, från början fråga om en kontrollerad situation som utvecklas till en paniksituation. Hade det inte i detta läge varit att föredra att poliserna istället hade kunnat ingripa mot den misstänkte i ett tidigare skede under mer kontrollerade former? Visserligen hade polismännen tidigare skjutit mot den stulna bilens däck och tre varningsskott hade avlossats då den misstänkte vägrade komma ut ur bilen. Frågan är emellertid om inte dödsskjutningen hade kunnat undvikas om polismännen hade haft möjlighet att ingripa med hjälp av skjutvapen då de hade situationen under kontroll under de tjugo meter som de retirerade. Detsamma gäller fallet i Katrineholm år 2004 då det var fråga om ett händelseförlopp under 25-30 minuter där den yxbeväpnade, amfetaminpåverkade mannen till och med attackerade två bilar med människor i (se 5.2.2). Liksom Westerlund ifrågasätter jag i det fallet varför polismännen väntade så länge innan en av dem först sköt ett varningsskott och sedan ytterligare ett skott mot den misstänkte, i en paniksituation utan kontroll över skottlossningen. Visserligen avlossades skottet i detta fall på åtta meters avstånd. Skottet avlossades dock när situationen hade utvecklats till den grad att polismannen fruktade för sitt liv och, såsom han beskriver det, endast såg kroppen komma farandes mot honom. Han visste inte hur han sköt.

Att den svenska polisen i en majoritet av fallen använder sig av nödvärnsrätten bekräftas av det statistiska material som jag har tagit del av, dels från de uppgifter avseende polisskjutningar i Skåne som Petersson tillhandahållit, dels från de uppgifter som framkommer i den nordiska skjutvapenrapporten. Enligt den rapporten är det, då svensk polis skjuter, fråga om en nödvärnssituation i 81 procent av de fallen, vilket enligt min mening är ytterst anmärkningsvärt.

Det ska betänkas att det i en nödvärnssituation är fråga om att en polisman skjuter under mycket pressade förhållanden. Det är i en sådan situation faktiskt enligt lag fråga om ett ”påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp”. Enligt uppgifter från Petersson avseende det avstånd som uppskattningsvis varit mellan polisman och motpart visar statistik att det i genomsnitt rört sig om ett avstånd på 4,4 meter - i 42 procent av fallen mindre än tre meter (se 5.1.1). Anledningen till detta är enligt Petersson att polismannen i huvuddelen av fallen skjuter i nödvärn. Denna ansvarsfrihetsgrund föreligger ju i praktiken inte förrän angriparen är

mycket nära. I ett sådant läge, då till exempel en knivbeväpnad man endast befinner sig några meter bort, har polismannen, såsom konstaterats i kapitel fem, inte möjlighet att endast skadeskjuta motparten genom att sikta mot benen. Polismannen skjuter i en sådan situation för att rädda sitt liv, vilket får till följd att skott ofta avlossas mot de centrala delarna av motpartens kropp (om de överhuvudtaget har så pass kontroll över situationen att de siktar). Detta åskådliggörs enligt min mening tydligt i Falkenbergsfallet (se 5.2.4) där polismannen i första läget hade möjlighet att sikta mot mannens ben. Ju närmare mannen kom desto mindre utrymme fanns det för polismannen att endast skada motparten eftersom han var tvungen att till slut få en stoppande verkan för att rädda sitt eget liv.

Det är emellertid inte endast det korta avståndet mellan polisman och motpart som är ett konstaterat faktum och ett betydande problem vid en nödvärnssituation. Både psykiskt och fysiskt påverkas polismannen okontrollerbart. Bland annat försämras kommunikationsförmågan, synen och motoriken. Enligt Petersson försvinner det rationella tänkandet och det finns endast en instinkt att överleva hos polismannen, vilket samtliga polismän beskriver en känsla av i de rättsfall som jag redogjort för i avsnitt 5.2. Av de polismän som Petersson har intervjuat uppger 53 procent av dem som har skjutit i nödvärn att de upplevt en panikkänsla och påtaglig dödsångest. Hur pass handlingskraftig är en människa som befinner sig i en sådan obalans? Dessutom visar Peterssons statistik att 57 procent av dem som skjuter i nödvärn inte har använt riktmedel. De avlossar således skott utan att sikta. Att en majoritet av de polismän som har tillfrågats beskriver förhållandena som de skjutit under på detta sätt är enligt min mening anmärkningsmärkt och oacceptabelt. Visserligen rör denna statistik endast de skånska poliserna. Utifrån den statistik avseende grunderna för vapen användning som finns för hela Sverige, där 81 procent av poliserna skjuter i nödvärn, kan enligt min mening problematiken diskuteras generellt eftersom en människa, oavsett om han eller hon är polis, inte längre har full kontroll över kroppen i en nödvärnssituation.

Jag tycker emellertid inte att dessa resultat är någonting som den enskilde polismannen kan klandras för. En polis är, trots skyddsväst, våldsbefogenhet och skjutvapen, i grund och botten en "vanlig människa". De är trots sin profession ingen odödlig robot. Även om poliserna tränas för att förberedas på potentiella scenarion går det inte att förutse och fullt ut kontrollera kroppens fysiska, men framförallt psykologiska reaktioner. Istället för att klandra den enskilde polismannen måste en förändring ske av Sveriges skjutvapenpolicy, enligt min mening framförallt vad gäller vårt uråldriga och snåriga regelverk.

Innan jag går över till frågan vilken förändring som bör ske vill jag poängtera att jag inte förespråkar ett mer aktivt bruk av skjutvapen. Det är absolut inte min intention. Det jag vill få tillstånd är att polisen i större utsträckning använder sig av den laga befogenheten då det, såsom framgått i kapitel 5 och 6, är att föredra framför en stressfylld nödvärnssituation där polismannen påverkas negativt både psykiskt och fysiskt. Visserligen skulle

det kunna påstås att det inte går att jämföra den laga befogenheten och nödvärnsrätten eftersom de helt är beroende av situationen. Detta stämmer. Den laga befogenheten är till för polisen för att han eller hon ska kunna genomföra en tjänsteåtgärd medan nödvärnsrätten tar över då polismannen, i egenskap av individ, ska rädda sig ur en situation som annars kan kosta honom eller henne livet. Det är enligt min mening emellertid inte rimligt att en hotfull situation ska behöva utvecklas till den grad att en polisman är tvungen att använda sitt liv som insats när det från början var fråga om ett ingripande som denne gjorde i sin tjänsteutövning.

7.3 En förändring bör ske

Enligt Peterssons mening krävs tydliga lagregler som polismannen kan följa eftersom det ofta är fråga om en snabb händelseutveckling på rutinärenden där polismännen inte är förberedda på hot. Petersson menar att skjutvapenkungörelsen förvirrar poliserna och att de inte vågar använda den laga befogenheten på grund av kungörelsens otydliga innebörd (se 5.1.1). Redan år 1970 riktades det kritik mot skjutvapenkungörelsen. Någon större förändring har dock inte skett trots att det under åren som gått fortsatt riktats kritik mot regelverket. Enligt Norée, som får medhåll från Westerlund, borde skjutvapenkungörelsen skrotas helt och i en rapport från Rikspolisstyrelsens etiska råd från år 2005 efterlystes en revidering av kungörelsen. En framställan från Rikspolisstyrelsen ligger nu äntligen hos Justitiedepartementet som förhoppningsvis snart sätter igång en utredning (se 3.5.1).

Även i den nordiska skjutvapenrapporten riktas hård kritik mot skjutvapenkungörelsen. Jämförelsen mellan de olika länderna i rapporten visar att Sverige är det land där polisen i störst utsträckning använder sig av nödvärnsrätten. Skillnaderna i grunden för vapen användning beror sannolikt framförallt på respektive lands regelverk enligt rapporten. Det konstateras att utformningen av den svenska skjutvapenkungörelsen gör den nästintill obrukbar och att den svenska polisen därmed inte har någon erfarenhet och inte heller någon vana att skjuta med laga befogenhet. Istället blir det, såsom redan konstateras, fråga om stressfyllda nödvärnssituationer.

Hur ska då den svenska lagstiftaren gå tillväga för att undvika att polisen i huvuddelen av fallen försätts i en nödvärnssituation? Såsom jag redan påtalat måste det först och främst ske en förändring av regelverket. Liksom hävdats i doktrin, framförallt av Norée, bör polisens rätt att använda skjutvapen istället regleras i lag, lämpligen i polislagen (se 3.5.1). Vilket säkerligen redan framgått tycker inte jag att polisens laga befogenhet att använda skjutvapen ska inskränkas till de tre särskilt kvalificerade fall som det idag är fråga om. För att tillgodose regeringsformens och EKMR:s krav på lagstöd är det därför lämpligt att polisens rätt att använda skjutvapen regleras genom lag. Genom att införa en bestämmelse om polisens rätt att använda skjutvapen i polislagen kopplas bestämmelsen på ett naturligt sätt

ihop med våldsbefogenheten samt behovs- och proportionalitetsprinciperna vars gränser användandet aldrig får gå utanför.

När det gäller själva utformningen av lagbestämmelsen tycker jag, utifrån vad den nordiska skjutvapenrapporten visar, att den finska utformningen av den laga befogenheten att använda skjutvapen bör beaktas.

Den nordiska skjutvapenrapporten visar resultat på att finska poliser skjuter på samma nivå som den svenska polisen, men skadar betydligt färre. Enligt rapporten måste det finnas något i deras skjutvapenpolicy som ger dessa resultat, vilket sedan utforskas. Enligt min uppfattning kommer de ansvariga för rapporten emellertid inte riktigt fram till vad denna skillnad kan bero på. När det gäller grunden för vapenanvändning visar rapporten att den finska polisen i betydligt större utsträckning än den svenska använder sitt skjutvapen med stöd av den laga befogenheten och att detta sannolikt framförallt beror på deras regelverk. Huruvida den finska nivån av skottlossning samt dess konsekvenser kan kopplas till grunden för vapenanvändning har enligt min uppfattning inte direkt berörts i rapporten och är därför inte något som jag vågar dra några slutsatser om. Utifrån min uppfattning att polisen i större utsträckning bör använda sig av den laga befogenheten, då det är att föredra framför en nödvärnssituation, och då skillnader i grunden för vapenanvändning enligt rapporten sannolikt beror på regelverken är den finska lagstiftningen enligt min mening något som andra länder, framförallt Sverige, bör studera.

Den finska lagstiftningen ger till att börja med polisen en mer generell befogenhet att använda våld i jämförelse med den svenska lagstiftningen. Istället för att rada upp sju olika situationer som polismannen ska ha befunnit sig i, är den finska bestämmelsen av mer allmän karaktär med utgångspunkten att alla åtgärder som hör till polisens behörighet kan komma i fråga förutsatt att det sker utifrån något av de syften som anges i bestämmelsen. I båda länderna ska behovs- och proportionalitetsprinciperna beaktas. Vid försvarlighetsbedömningen preciseras det dock i den finska bestämmelsen vilka omständigheter som ska beaktas, medan den svenska bestämmelsen endast kort och koncist stadgar ”i den mån andra medel är otillräckliga och det med hänsyn till omständigheterna är försvarligt”.

När det gäller rätten att använda skjutvapen har den finska lagstiftaren inte, såsom den svenska, valt ut tre särskilt kvalificerade fall. Istället stadgas som huvudregel i 4 § PMF, utifrån de situationer som anges i 27 § polislagen, att skjutvapen endast får ”användas om det inte finns några mindre farliga medel att tillgå för att klara av situationen och det är fråga om att stoppa en persons verksamhet som förorsakar direkt och allvarlig fara för en annan persons liv eller hälsa”. Den finska polismannen behöver därmed till exempel inte avgöra huruvida den misstänkte har gjort sig skyldig till grov stöld eller rån utan har istället ett mer generellt stadgande att luta sig tillbaka på. Den finska lagstiftaren har inte resonerat utifrån brottets art utan har istället haft som avsikt att den enskilde polismannen utifrån den föreliggande situationen ska bedöma huruvida skjutvapnet bör användas

(förutsatt att de rekvisit som anges i bestämmelsen är uppfyllda). I jämförelse med ordalydelsen i den svenska skjutvapenkungörelsen har den finska polismannen således enligt min uppfattning tilldelats ett större förtroende att efter eget omdöme avgöra när det finns laga befogenhet att använda skjutvapnet.

Visserligen har det påtalats i finsk doktrin att polisen utifrån det som stadgas i PMF i praktiken endast har laga befogenhet att använda skjutvapen i fall motsvarande då de har rätt att använda det enligt nödvärnsrätten (se 6.2.4). Enligt min mening är detta påstående dock märkligt med tanke på att polisen, enligt utfallet i den nordiska skjutvapenrapporten, i betydande utsträckning använder sig av den laga befogenheten då skjutvapnet brukas. I motsats till hur det förhåller sig i Sverige går nödvärnsrätten före den laga befogenheten då grunderna är parallella. Detta tyder enligt min mening på att polisen i Finland faktiskt har möjlighet att använda sig av den laga befogenhet i vidare utsträckning än nödvärnsrätten.

Utan att i detta arbete närmare precisera hur en svensk lagbestämmelse bör se ut vill jag påpeka att den, i likhet med den finska bestämmelsen, bör ha en mer generell utformning som inte i detalj specificerar de situationer som ska föreligga för att polismannen ska få använda sitt skjutvapen, framförallt inte vilka brott det ska röra sig om. Befogenheten att använda skjutvapen ska enligt min mening istället helt återkopplas till de situationer där polisen har en laga befogenheten att använda våld. I en separat lagbestämmelse i polislagen bör det först hänvisas till 10 § polislagen och sedan anges ytterligare förutsättningar och omständigheter att beakta för att vapnet ska få användas. Givetvis ska det fortsatt vara fråga om en reglering som går ut på att polisen endast får använda skjutvapen i yttersta undantagsfall, såsom det uttrycks i föregångaren till skjutvapenkungörelsen ”såsom en yttersta utväg ... då andra medel finnas vara otillräckliga” (se 3.5.2). Vidare får det naturligtvis inte bli fråga om en generell fullmakt för polismannen att avgöra huruvida skjutvapnet ska användas. Detta är emellertid enligt min mening ingen risk bara för att polisen i större utsträckning, utifrån tydligt angivna förutsättningar och i fler situationer, efter eget omdöme får avgöra när skjutvapnet får användas.

7.4 Slutord

Vid införandet av polislagen år 1984 resonerades det i förarbeten hur en reglering av polisens laga befogenhet att använda våld skulle se ut. Man ville undvika en detaljerad reglering eftersom det vid det praktiska utförandet skulle vara svårt för polismannen att överblicka och hålla i minnet (se 3.1). När det gäller det mest ingripande maktmedel som staten kan använda sig av, skjutvapnet, är det enligt min mening anmärkningsvärt att polisen än idag, år 2009, faktiskt har en sådan reglering som ville undvikas vid utformningen av 10 § polislagen. Sverige har en kungörelse som skrevs för flera decennier sedan med tre specifikt angivna fall som måste föreligga för att det ska finnas en laga befogenhet att använda

skjutvapen. Dessa förutsättningar är vaga, orimliga samt oöverskådliga och tar till stor del sikte på brottets art, inte situationen i sig. Detta innebär i praktiken att den laga befogenhet i de flesta fall inte används utan istället använder polisen idag nödvärnsrätten, vilken är till för individen och inte polisen som myndighet. I mitt arbete har det konstaterats att en laga befogenhetssituation är att föredra framför en mer panikartad nödvärnssituation med alla negativa och okontrollerbara effekter som detta kan medföra för polismannen både fysiskt och psykiskt.

Det ska betänkas att en polisman har en skyldighet att ingripa till skydd för allmänheten. Detta innebär att en polisman inte har möjlighet att retirera, sätta sig i polisbilen och köra iväg om till exempel en knivbeväpnad person hotfullt går omkring på en gata inne i centrum. En förändring måste ske med en tydlig och klar lagbestämmelse som ger polismannen, i fler situationer än de som gäller idag, en laga befogenhet att använda sitt skjutvapen. I annat fall kommer ingripande ske med liv som insats.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck i Sverige

- Ju 1969:15 PM ang. kungörelse om användande av skjutvapen i polistjänsten (SFS 1969:84)
- SOU 1979:6 Polisen, betänkande av 1975 års polisutredning
- SOU 1982:63 Polislag, betänkande av 1981 års polisberedning
- Prop. 1962:10 Kungl. Maj:ts proposition med förslag till brottsbalk
- Prop. 1983/84:111 Förslag till polislag m.m.
- Prop. 1993/94:130 Ändringar i brottsbalken m.m. (ansvarsfrihetsgrunder m.m.)
- 2005/06:JuU14 Justitieutskottets betänkande om polisfrågor
- 2006/07:JuU6 Justitieutskottets betänkande om polisfrågor
- 2008/09:JuU22 Justitieutskottets betänkande om polisfrågor

Offentligt tryck i Finland

- RP 57/1994 rd Regeringens proposition till riksdagen med förslag till polislag och vissa andra lagar som har samband med den
- RP 44/2002 rd Regeringens proposition till riksdagen med förslag till revidering av lagstiftningen om straffrättens allmänna läror

Litteratur och artiklar

Berggren, Nils-Olof och Munck, Johan, *Polislagen En kommentar*, upplaga 7, Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2008
[cit. Berggren och Munck]

Frände, Dan, *Allmän straffrätt*, upplaga 3, Forum Iuris, Helsingfors, 2004
[cit. Frände]

Helminen, Klaus, Kuusimäki, Matti och Salminen, Markku, *Polisrätt*, Juristförbundets Förlag, Helsingfors, 2000
[cit. Helminen m.fl.]

Holmqvist, Lena, Leijonhufvud, Madeleine, Träskman, Per Ole och Wennberg, Suzanne, *Brottsbalken En kommentar del II (13-24 kap.)*, upplaga 6:1, Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2009
[cit. Holmqvist m.fl.]

Norée, Annika, *Laga befogenhet Polisens rätt att använda våld*, Jure AB, Stockholm, 2000 [cit. Norée (2000)]

Norée, Annika, *Skrota skjutkungörelsen!*, artikel ur Svensk Polis, nr. 8 2004, s.18 [cit. Norée (nr. 8 2004)]

Norée, Annika, *Polisers rätt att skjuta*, upplaga 1:4, Norstedts Juridik AB, Vällingby, 2007 [cit. Norée (2007)]

Sjöholm, Erik, *När och hur får polisen ingripa? Polisrättens allmänna grunder*, upplaga 2, Norstedts Tryckeri, Stockholm, 1978 [cit. Sjöholm]

Wallén, Per-Edwin, *Polisen har samma rätt att bruka skjutvapen som enskild medborgare*, artikel ur Svensk Polis, nr. 3 1970, s.22
[cit. Wallén (nr.3 1970)]

Wallén, Per-Edwin, *Svåröverskådliga regler gör det svårt för polisman att fatta riktigt beslut*, artikel ur Svensk Polis, nr. 5 1970, s.16
[cit. Wallén (nr.5 1970)]

Westerlund, Gösta, *Polisens vapenanvändning*, upplaga 2, Bruuns bokförlag, Mölnlycke, 2009 [cit. Westerlund]

Zweigert, Konrad och Kötz, Hein, *An introduction to comparative law*, upplaga 3, Oxford University Press Inc., New York, 1998
[cit. Zweigert och Kötz]

Rapporter

Knutsson, Johannes och Strype, Jon, *Polisens bruk av skjutvapen*, Polishögskolans rapport 2002:1 [cit. Polishögskolans rapport]

Rapporten *Politiets bruk av skytevåpen i Norden*, redaktör Johannes Knutsson, Oslo, 2005 [cit. Nordisk skjutvapenrapport]

Rikspolisstyrelsens rapport, *Polisens våldsanvändning – Etiska rådets överväganden vad gäller polisens tillgång till särskilda hjälpmedel vid våldsanvändning*, 16 augusti 2005 [cit. Rikspolisstyrelsens rapport]

Otryckt källmaterial

Föreläsning med Fredrik Brokopp, *En polismans rätt att använda våld och åberopa ansvarsfrihetsgrunder*, den 17 november 2008, Juridiska fakulteten, Lunds Universitet, Lund

Telefonkontakt med Karin Erlingsson, jurist på polisenheten vid Justitiedepartementet, den 18 december 2009
Telefonnummer: 08-405 47 48

Intervju med Ulf Petersson, polisinspektör och ansvarig för vapenutbildningen i Skåne, den 12 november 2009, kl.12.00, Polismyndighetens skjutbana i Malmö
Telefonnummer: 040-20 10 26

Elektroniska källor

Inrikesministeriets hemsida: www.inrikesministeriet.fi
direktlänk:
<http://www.inrikesministeriet.fi/intermin/home.nsf/pages/5629EDCC86EA4A8AC22572DC003CC883>
informationen är hämtad den 24 november 2009, klockan 19:18

Övrigt

Enkät svar, *Avväpna inte svensk polis: enkäten: Så tycker polisanställda*, artikel ur Svensk Polis, nr. 3 2002, s.19

Rättsfallsförteckning

Högsta domstol

NJA 2005 s.237

Hovrätt

Göta Hovrätt
2007-02-23, mål nr B 949-06, avdelning 1

Tingsrätt

Örebro tingsrätt
2006-03-03, mål nr B 1384-05